

ŞARKİYATÇILAR VE KOLEKSİYONCULAR: XIX. YÜZYILDA RUSYA'DA ŞARKÎ EL YAZMASI KÜTÜPHANELERİNİN TEŞEKKÜLÜNE DAİR BAZI NOTLAR*

*Özhan KAPICI***

Özet: Oryantalist koleksiyonculuk, Batı Avrupa'da Rönesans ile birlikte ortaya çıkan antik obje ve eser koleksiyonculuğunun bir uzantısıydı. Rönesans ile antikiteyi yeniden keşfeden Avrupa, kadim Mısır ve Mezopotamya'nın bilgisine varacaktı. Dolayısıyla Antikitenin bir ayağı, modern çağların 'şark'ında mündemiç olduğundan, antik eser koleksiyonculuğu, şarkî obje ve eser koleksiyonculuğunu da beraberinde getirdi. 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde şarkî eser koleksiyonculuğu, klasik oryantalizmin kurumsal temellerinin atılmasında etkili oldu. Oryantalist araştırmalara önem veren devletler, bu tür koleksiyonları kamu kütüphanelerinde topladılar. Avrupa'da olduğu kadar Asya'da da konumlanan bir imparatorluk olarak Rusya, Avrupa'daki bu şark koleksiyonlarını satın aldığı gibi, işgal ettiği Osmanlı ve İran topraklarından el yazması, mezartaşı, sikke ve şarkî objeleri müzelerinde sergilemek yahut kütüphanelerinde muhafaza altına almak için el koymak suretiyle şarkiyatçıların hizmetine sundu. Bu makalede Rusya'nın Yakın Şark'ta şarkî el yazması toplama stratejilerini ve şarkiyat kütüphanelerinin kuruluşunu inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, koleksiyonculuk, el yazmaları, Joseph Rousseau, Osip İvanoviç Senkovskiy, Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov, Hanıkov, Asya Müzesi.

Orientalists and Collectors: Some Remarks on the Establishment of the Oriental Manuscript Libraries in Russia in the 19th Century

Abstract: The emergence of the orientalist collections in Western Europe had been an extension of the collecting the objects and monuments of the antique civilizations. Thus, the European civilization, which re-discovered the antiquity in the Renaissance, would figure out the knowledge of ancient Egypt and Mesopotamia. As the Antiquity had been prevailed on the 'orient' of the modern times, collections of antiquity led to collections from the Orient as well. Oriental collecting influenced the foundation of the institutional basis of classical orientalism. The imperial states attaching special importance to the oriental studies collected those kind of collections in their public libraries. Russia, as an empire which located partly in Asia, on one hand purchased the oriental manuscripts from Europe. On the other hand she collected and levied manuscripts and objects such as tombstones, coins and the other oriental objects on the occupied lands from the Ottoman and Persian Empire in order to exhibit

* Bu makale, HÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine sunulan "Çarlık Rusyası'nda Osmanlı Tarihçiliği (18.-19.yüzyıllar)" başlıklı Hızlı Destek Projesi çerçevesinde desteklenmiştir.

** Makaleyi okuyup yapıcı eleştirileri ve önerilerini esirgemeyen Dr. Güneş Işıksel'e müteşekkirim.

them in her museums as well as served them in the libraries for the use of the orientalists. This article aims to examine the Russian strategies on the collection of the oriental manuscripts from the near east and the establishment of the oriental libraries in Russia.

Key words: Oryantalism, collection, manuscripts, Joseph Rousseau, Osip Ivanovich Senkovski, Vasili Dmitriyevich Smirnoff, Nikolai Hanikof, Asian Museum.

Bir Giriş: “Doğu’yu Toplamak”

Rönesans döneminde antik dünyaya yönelen entelektüel merakın bir sonucu olarak doğan antikacılığın XVII. yüzyıldan itibaren egzotik ve oryantalist meraklar ile kesişmesi, Avrupa’daki şarkiyat kütüphanelerinin doğuşu ve gelişiminde büyük rol oynamıştır. Antikacılıktan doğan oryantalist obje koleksiyonculuğu, *Turqueire*’nin seçkin sınıfların ilgi alanına girdiği Aydınlanma Avrupası’nın olağan bir entelektüel meşgalesi hâline gelecekti. Rönesans döneminden itibaren Avrupalıların ‘egzotik diyarlar’a seyahatleriyle ortaya çıkmış olsa da Şarkî el yazması ve obje koleksiyonculuğunun XVIII. yüzyılda yaygınlaştığını belirtmemiz gerekir. Örneğin 1555’te İstanbul’a gelen Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq’in, erken modern dönemdeki birçok diplomat gibi dilbilimci, eski eser meraklısı, zoolog ve botanikçi olduğu, Viyana’ya dönerken beraberinde Roma ve Yunan sikkelerinden oluşan bir koleksiyondan başka 264 adet Yunanca el yazması da götürdüğü bilinir (Irwin, 2008, s. 68). XVI. yüzyılın ilk yarısında kolektif ve kurumsal olmasa da şarkî ve İslamî el yazması eser koleksiyonculuğu, yavaş yavaş Viyana’nın entelektüel çevrelerine girer: Hieronymus Beck von Leopoldsdorf’un şark seyahatinden çeşitli el yazmalarıyla döndüğü ve dönüşünde I. Ferdinand’a Muhyiddin Cemâli’nin *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserini hediye ettiği görülür (Gezer, 2014, s. 65). Bu tür örnekler, XVIII. yüzyıldan önce Avrupa’ya seyahatler ve elçiler aracılığıyla şarkî el yazması eserlerin götürüldüğüne işaret etmekle birlikte bunun yaygın ve kurumsal hâl aldığı ileri sürmek zordur.

Mısır’ın 1798’deki işgalinin, Avrupa’nın oryantalizm macerasında bir dönüm noktasını teşkil ettiğini ileri sürmek için müstakil bir parantez açmaya gerek yok. Devrim çağında diplomatlar, askerler ve şarkiyatçılar adeta işbirliği hâlinde “doğuyu toplama ve biriktirme” hareketi başlatmışlardır¹. Ancak bu organize faaliyet, XVIII. yüzyıl Fransası’nın oryantalist birikiminin bir devamıdır. Levant dünyasıyla XVIII. yüzyıl boyunca, diğer Avrupa ülkelerine göre nispeten daha yakın kültürel ve ticari temaslar kuran ve bu temaslarını hassasiyetle koruyan Fransa’nın şark eserlerinin toplanmasında ve

¹ “Doğu’yu Toplamak” Jasanoff’tan alınan bir tabirdir (Jasanoff, 2006).

biriktirilmesinde öncü rolü oynadığını vurgulamak gerekir². Fransa için bu noktada maddi ve entelektüel şartların olgunlaştığını ileri sürmek de mümkün. Siyasi, diplomatik, askerî ve stratejik kaygıların yanında ticari çıkarlar, kültürel ve dinî ilgiler ile birlikte Aydınlanmanın getirdiği egzotik merakların oluşturduğu bir çıkarlar ve ilgiler bütünü Fransa'yı, bu kaygıların birisi veya birkaçının bir arada bulunduğu ancak hepsinin bir bütün hâlinde husule gelip şartları olgunlaştırmaya yetmediği diğer Avrupa ülkelerinden ayırmaktaydı. Fransa, şarkiyatçı algının doğrudan alanına giren Arap dünyasıyla yakın temasta bulunan Avrupa ülkelerinin başını çekmekteydi³. XIX. yüzyılın ilk yıllarında İngilizler antikacı ilgilerini Yunanistan'a çevirirken Fransızlar, bu meraklarını Mısır ve Arap coğrafyasında yoğunlaştırmışlardı⁴.

XIX. yüzyılın şafağında, özellikle Fransa'nın Mısır'ı işgaline müteakip Avrupa'da canlanan oryantal obje merakının ve koleksiyonculuğunun Rusya'daki oryantalist cereyanı etkilemesi kaçınılmazdı. Aslında Rusya, oryantal obje biriktirmeye XVIII. yüzyılın başında başlamasına karşın, Petro'dan sonra bunu istikrarlı olarak devam ettirememiş, ancak XIX. yüzyılın ilk yarısındaki “oryantalist rönesans” ile birlikte koleksiyonculuk, daha kolektif ve kurumsal bir hâl almıştır. Bu makalede XIX. yüzyılda Rusya'da şarkî el yazması koleksiyonlarının ve kütüphanelerinin doğuşu ve gelişiminin bir panoraması çizilmektedir⁵.

Savaş Oryantalizmi: Ganimet Olarak El Yazması Kütüphaneleri Hakkında Bazı Ön Bilgiler

Kadim devirlerin münevver hükümdarları, Hüsrev Anuşirvan veya Harun er-Reşid'in idaresi altına aldıkları halklardan bağış veya ganimet olarak kitap talep ettikleri, fethettikleri ülkelerdeki kütüphanelere el koydukları bilinir. St.Petersburg Üniversitesi'nde Şark Dilleri ve Edebiyatı Ordünaryüs Profesörü Osip İvanoviç Senkovskiy, 1827 yılının Kasım başlarında Çar I. Nikolay'a gönderdiği mektupta, kadim devirlerin münevver ve fatih hükümdarlarının bu yönlerine dikkat çekerek başlar sözlerine. Ona göre modern çağlarda bu geleneği, aydınlanmış dünyanın kralları, imparatorları devralmıştır. Fransızlar ve İngilizlerin son yüzyılda Mısır'dan, Hindistan'dan, Suriye'den alıp götördükleri el yazması kitap koleksiyonları, oryantalist âlimlerin hâlâ hafızalarında. Üstelik Rusya için Şark, belki de bu ülkeler için olduğundan

² “Orientaliste” sözcüğü, XVIII. yüzyıl Fransası'nda Çin veya Hindistan değil Levant'a özgü konularla uğraşanları tanımlıyordu (Irwin, 2008, s. 11).

³ Diğer yandan Fransa'da İslâm ile özdeşleştirilen bir Doğu fenomeni ve 1798 Mısır seferinin entelektüel kökenlerine ilişkin bk. Laurens (1987).

⁴ Antik mirasın peşindeki İngilizlerin Bâbü'lî'den 1801 Temmuz'unda Atina'da, Acropolis'te kazı yapma izni kopardığı biliniyor (Williams, 2009).

⁵ Makale kapsamına özellikle Yakın Şark, yani Osmanlı İmparatorluğu ve İran coğrafyaları dâhil edilmiştir.

daha fazla önem verilmesi gereken bir gerçekliktir. Nitekim Senkovskiy, Çar'a Şark kültür ve tarihinin öğrenilip öğretilmesi için bu tür maddi kültür miraslarının önemini hatırlatma ihtiyacı hissetmiştir. Rusya'da XIX. yüzyılda akademik manada Osmanlı çalışmalarının kurucusu olarak görülebilecek olan Senkovskiy, böyle bir izahattan sonra asıl konuya girer. Mektubun konusu, İran'ın Batılılar tarafından henüz keşfedilmemiş bir hazinesi, Safevilerin Erdebil Kütüphanesi'dir. Bu kütüphanede teolojik eserlerin ve risalelerin de bulunduğu doğrudur; ancak birbirinden değerli başka el yazmalarının da bulunmasından dolayı, bunların işin ehli oryantalistler tarafından tasnif ve tespit edilmesi gerekir. Senkovskiy'ye göre bu el yazmaları, kötü şartlarda muhafaza edilmekte, şarkiyatçı bilim adamları ve talebeler bundan istifade edememektedir. Serdarabad, Erivan veya Nahçıvan gibi şehirlerin aksine zengin koleksiyonlar Tebriz, İsfahan, Reşte, Merv, Meşhed, Herat gibi şehirlerde bulunmaktadır. Erdebil Kütüphanesi de zengin kitap koleksiyonunun bulunduğu kütüphanelerden biridir; bu kütüphanedeki el yazmalarının uzmanlar tarafından tasnif ve tespit edilip, önemli görülenlerin Rusya'ya getirilmesi şarttır (Borşevskiy, 1984, s. 205).

Aslında Rusya dışından şarkî el yazmalarının toplatılıp St.Petersburg'a getirilmesi, I. Petro döneminde, 1722 İran seferiyle başlamıştı. Petro döneminden itibaren Hristiyan Doğuya seyahat eden diplomatlar ve bazı amatör seyyahların gayretleriyle el yazması eserlerin -münferiden de olsa- toplanmaya başladığı biliniyor (Petrosyan, 1994, s. 26). Etnografik, antropolojik, arkeolojik ve tarihî eserlerin bir araya getirilip sergilendiği ilk oryantal sergi salonu, aynı zamanda ilk Rus müzesi olan *Kunstkamera*'ydi. 1722 İran Seferi'nde, şarkî el yazması eserlerin toplatılması ve tasnif edilmesinde, sabık Boğdan voyvodası Dimitriy Kantemir başrolü oynamıştı. 1721-1722 İran seferi sırasında Derbent'te bazı şarkî el yazmaları bulunmuştu (Smirnov, 2005, s. 35). Bunlar, yalnızca politik pragmatizm ve bilimsel merak nedeniyle değil, egzotik bir hevesin teşvikiyle de St.Petersburg'a getirilmişti. *Kunstkamera*'nın kurulmasıyla buraya nakledilen şarkî el yazmaları üzerine Rus İlimler Akademisi'nde istihdam edilecek şarkiyatçıların çalışması planlanmış olsa gerek⁶. Ancak Petro'nun oryantalist projesi, Çarın ölümünden sonra planlandığı

⁶ Rönesans döneminden itibaren Doğu'ya seyahat eden diplomatlar dışında tüccarlar, hacılar ve bilgin maceraperestler Avrupa'ya her türlü egzotik ve oryantal objeyle döndüler. Bu seyyah ve maceraperestler, bu tür şarkî objelerden özel koleksiyonlar oluşturuyorlardı. Bu özel koleksiyoncular, ender bulunan ucube nesnelerin systemsiz birer koleksiyonu olan "görülmemiş nesnelere odaları", yani bir bakıma ucube objeler odaları kurdular. Robert Irwin'e göre egzotik diyarlardan sürekli gelen yeni bilgileri tasnif etmeye yönelik ilkel ve çoğunlukla hayalî bir girişim olan bu ucube objeler odaları, müzenin atası olmanın yanında Oryantalizmin kurumsal öncellerinden de biriydi (Irwin, 2008, s. 69). *Kunstkamera* müzesi de Rusya'da oryantalist kurumsal olarak ilk örneğidir.

kurumsal şekliyle yürütülemedi. Avrupa'dan davet edilen şarkiyatçılar dışında bu kıymetli el yazmaları üzerine araştırma yapan Rus âlimin olmadığı görüldü⁷. Bununla birlikte Petro'dan sonra, XVIII. yüzyılın kalan kısmında şarkî el yazması eserlerin toplatılmasına yönelik münferit teşebbüsler dışında kurumsal bir girişim olduğunu ileri sürmek de pek mümkün değildir.

1820'lere geldiğinde Rusya, Osmanlı ve İran topraklarında savaşlar sırasında işgal ettiği yerleşim yerlerinden şarkî el yazması, kitap, sikke ve değerli maddî kültür eserlerini, ganimet olarak el koyma yahut bağış yoluyla temin etme gibi çeşitli yollarla toplamaktaydı⁸. Şüphesiz Senkovskiy gibi Rus şarkiyatçılar ülkelerinin geleceğini, Dostoyevskiy'den yaklaşık yarım asır önce, Avrupa'da olduğu kadar Asya'da görmüşlerdi. 8 Kasım 1827'de Senkovskiy, 1826-1828 Rus-İran Harbi sırasında Rus ordularının kumandanı General Dibiç'e de bir mektup gönderdi. Bu mektubun konusu da savaşta Rus ordusunca ele geçirilen Erdebil'deki el yazması kütüphanesiydi⁹. Senkovskiy, savaş sonrasında Erdebil Kütüphanesi'ndeki Farsça, Arapça ve Türkçe el yazmalarının St.Petersburg'a naklini ve buradaki üniversite kütüphanesine devrini talep ediyordu. Zira bünyesinde yürütülecek şarkiyat çalışmaları için üniversitenin, Erdebil kütüphanesindeki kıymetli el yazması eserlere ihtiyacı vardı. Senkovskiy'nin nazarında Şarkiyatçılık, Şarklıların kendi kaynaklarına istinaden yürütülmesi gereken bir disiplindi ve mektubunda, "Avrupa'da Şark dilleri öğreniminin amaçları"ndan bahsederken bu disiplinin emperyal kodlarına dair atıf ve alt metinler de yok değildi. Çar I. Nikolay'a da, Şarkiyatçı Christian Frähn ile birlikte hazırladığı liste doğrultusunda, İran'daki 500'ün üzerinde el yazmasının Rusya'ya getirilmesi yönünde bir maddenin antlaşmaya dercedilmesi hususunda bir mektup yazdığı bilinmekteydi¹⁰. Dibiç, bu mektubu Kafkasya ordusunun komutanı Paskeviç'e ilettili. Ancak Çar, bu hususta bir maddenin barış

⁷ (Tihonov, 1953, s. 452). Bu dönemde Avrupa'dan getirilen Şarkiyatçıların da müstakil bir Rus Şarkiyatçılığının gelişimini sağlayamadıklarına yönelik bazı eleştiriler vardır (Baziyanst, Kuznetsova ve Kulagina, 1969, s. 8).

⁸ Örneğin Bender Kalesi'nden 1826 Aralığında askerler tarafından tesadüfen bulunan 69 Osmanlı sikkelerinin incelenmek üzere Asya Müzesi koleksiyonuna dâhil edilmesi için General Dibiç'e emir verilmiştir. *RGIA*, fond 733, opis 12, delo 324.

⁹ *Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv* (Saint-Petersburg), fond 733 (Ministerstvo Narodnogo Prosveşenyaya, Maarif Nezâreti), opis 91, delo 146, list 3-4. Şarkiyatçı Yu.E. Borşevskiy, Senkovskiy'nin Dibiç'e böyle bir not veya mektup vermediğini ileri sürer (Borşevskiy, 1970, s. 158).

¹⁰ Bu konuda bk. Borşevskiy (1970, ss. 158-159); (1984, s. 205). Bu mektupta Erdebil Kütüphanesi veya Şeyh Safi Camii Kütüphanesi adının geçmediğini ileri sürülmektedir. Çar, bu hususun antlaşmaya dercedilmesini gerekli görmemiştir. Frähn daha 1811'de Kazan Üniversitesi'nde şark lisanları hocasıyken Arapça kadim el yazmalarının temin edilmesi konusunda bir beyanname hazırlamıştı (Baziyants, Kononov, Volovnikov vd. 1990, s. 120).

antlaşmasına dercedilmesine sıcak bakmamaktaydı. I.Nikolay, barış müzakereleri sürecinde İran heyetinden Şah adına gönderilecek olan kıymetli hediyeler yerine, Erdebil Kütüphanesi'ndeki el yazmaları arasından Rus oryantalistlerin tercihleri doğrultusunda hazırlanan listedeki kitapların verilmesini istedi. İran'a elçi olarak gönderilen Griboyedov'a da bu konuda gerekeni yapması talimatı iletildi. Bir başka deyişle Çar, diplomatik müzakere ve antlaşma hediyesi olarak Erdebil Kütüphanesi'ni istiyordu.

Rusya otokrasisi böylesine durumlarda alışıldığı üzere, İlimler Akademisi'ndeki şarkiyatçıların görüşlerine de müracaat etmeyi lüzumlu gördü. İlimler Akademisinde konuyla ilgili bir konferans düzenlendi¹¹ ve el yazmalarının payitahta getirilmesinin uygun, hatta elzem olduğu yönünde Halk Maarif Nezaretine bir tavsiye kararı iletildi. Bu tavsiye mektubunun altında Alman Şarkiyatçı Christian Frähn'in imzası vardı. Hatta bu tavsiye, yalnızca Erdebil Kütüphanesi için değil, bu dönemde Türkiye ile hâlen savaş hâlinde olan Rus ordularının Osmanlı coğrafyasında ele geçireceği bütün kütüphaneler için de geçerliydi. Gerek Avrupa Türkiyesi, gerekse de Asya Türkiyesi'nde işgal edilen şehirlerin kütüphanelerindeki Kuran nüshaları haricindeki bütün Arapça, Farsça, Türkçe ve hatta Grekçe, Latince ve diğer Mezopotamya dillerindeki el yazması eserlerin St.Petersburg'a getirilmesi önerilmekteydi. İlimler Akademisi komitesi, bu el yazmalarının St.Petersburg Üniversitesi'ndeki Şark Dilleri Edebiyatı kürsüsünün çalışmaları için gerekli kaynak olduğunu öne sürmekteydi. Lakin yalnızca üniversiteye değil, İlimler Akademisine de faydalı olabilmesi için, "savaş ganimeti" ve "devlet mülkiyeti" kabul edilen bu eserlerin (şimdiki Rusya Millî Kütüphanesi olan) *Publiçnaya Biblioteka*'da muhafaza edilmesi gerektiği görüşü ortaya atıldı¹². Nihayetinde Erdebil Kütüphanesi'ndeki eserler arasından seçilmiş 166 cilt el yazması -Kuran ve bazı dinî el yazmaları dışında- St.Petersburg'a getirildi ve *Publiçnaya Biblioteka*'ya konuldu¹³. Yine aynı tarihlerde, Osmanlı savaşı sırasında işgal edilen Ahılkelek'teki caminin kitaplığında bulunan Kuran nüshaları dışındaki eserlere, savaş ganimeti olarak Rus ordusunca el konuldu, bunlar da Erdebil'den ele geçirilen kütüphane ile birlikte St.Petersburg'da gönderildi¹⁴. Savaş sırasında

¹¹ Konferans metninin Rusça tercümesi için bk. *Aynı belge*, list. 6-10. Konferans metninin orijinali Almancadır.

¹² *Aynı belge*, list. 15.

¹³ Borşevskiy, bunun karşılığında 800 ruble ödendiğini belirtir ki aşağıda da görüleceği üzere Rusya'nın bu dönemde Avrupa'dan aldığı el yazmaları için ödediği meblağlar düşünüldüğünde bu meblağ, sembolik denilebilecek bir bedeldir. Borşevskiy, bu el yazmalarına el konulmaması durumunda, kalanların başına geldiği gibi, muhtemelen Rus ordusunca yağmalanacağını da eklemektedir (Borşevskiy, 1970, s. 159).

¹⁴ Mabeyn (Saray Nezareti) ile Maarif Nezareti arasındaki yazışmalar ve 18-23 Temmuz 1829 tarihli tahrirat; *RGIA*, fond 733, opis 15, delo 111, list. 1-4. Ayrıca bk. *AKAK*, VII, 1878, ss. 773-774; 20 Aralık 1828 tarihiyle Paskeviç'e gönderilen belge.

işgal edilen Doğubeyazıt'ta bulunan General Paskeviç'e Griboyedov tarafından gönderilen bir mektupta bahsedildiğine göre bazı el yazmaları da, İmparatorluk Kamu Kütüphanesi'nde bu el yazmaları kullanabilecek araştırmacıların olmamasından dolayı, profesyonel şarkiyatçıların kullanımına sunulması için İlimler Akademisi Kütüphanesi'ne gönderildi (AKAK, VII, 1878, s. 770).

Osmanlı ile savaş sırasında işgal edilen Edirne'deki Eski Saray'da, Sarayıçî'nde ele geçirilen el yazmalarını da aynı akıbet bekliyordu¹⁵. Nitekim Türk kaynaklarında da zikredildiği üzere Ruslar Edirne'ye girdikten sonra Sarayıçî'nde, harem daireleri yanında ordugâh kurdular ve ayrılırken, bazı kıymetli eşyaları alıp ve duvardaki çinileri de söküp götürdüler (Karanfil, 2005, s. 80). Saraydan aldıkları kıymetli eşyalar arasında 66 adet el yazması olduğu, Rus kaynaklarında zikredilir¹⁶. Bu el yazmalarının bir kısmının Kuran nüshaları olduğu anlaşılmasından dolayı geri gönderilmesi gündeme gelmiş olsa da Çar Nikolay'ın gereksiz görmesi üzerine vazgeçilmiştir¹⁷. Sonuç itibarıyla bu el yazmalarının da gelişigüzel seçilmediğini, Erdebil ve Ahılkelek kütüphaneleri örneğinde olduğu üzere yine İlimler Akademisi'nin şarkiyatçıların ihtiyaçları doğrultusunda seçildiğini düşünmemiz gerekmektedir. Kısaca XIX. yüzyılın ilk yarısında savaş zamanlarında İran ve Osmanlı kütüphanelerinden ele geçirilen el yazmalarının Rus orduları tarafından savaş ganimeti olarak kabul edildiği, savaş tazminatına veya müzakere hediyelerine dâhil edildiği görülmektedir. Savaşlar sonunda Rusya'daki şarkiyat kütüphanelerinin el yazma koleksiyonları zenginleşti (Baddeley, 1999, s. 198). Rusya orduları, İlimler Akademisi'ndeki şarkiyatçıların tavsiyeleri doğrultusunda 1826-1828 İran savaşı ve 1828-1829 Osmanlı savaşında işgal ettiği şehirlerdeki kütüphanelerden yüzlerce şarkî el yazmasına el koyup St.Petersburg'a getirmiş, bir kısmını İlimler Akademisi Kütüphanesi'ne, diğer kısmını ise İmparatorluk Kamu Kütüphanesine nakletmiştir. Kuran nüshaları ve bazı dinî kitaplar dışında özellikle tarih, edebiyat ve ilmi araştırma eserlerine el konulduğu, özellikle dile getirilen bir husustur.

¹⁵ Eski Saray'ın Tophanesi'nde ele geçirilen 66 adet el yazmanın St.Petersburg'a getirilmesi General Feldmareşal Graf Dibiç-Zabalkanskiy'den istenmiştir. Getirilen el yazmalarının tasnifini de Akademik Frähn ve Şarkiyatçı Tobçubaşev yapacaktır; *RGIA* fond 733, opis 15, delo 123, list 1-2 (1-4 Mayıs 1830).

¹⁶ *Aynı belge*, list 1. Edirne tarihi hakkında en detaylı eserlerden birini hazırlayan Osman Nuri Peremeci, "bir hayli vakit hükümet merkezi olmuş, nice yüzlerce bilgin, müellif, şair ve münevver yetiştirmiş olan bu şehrin, kırktan fazla medresesi bulunan Edirne'nin kitapları ne oldu? Acaba yangınlarda, işgallerde mi yok oldular, bilmiyoruz" diyor (Peremeci, 1939, s. 79). En azından Sarayıçindeki kütüphanenin 1829'da Ruslar tarafından yağmalandığı biliniyor.

¹⁷ *Aynı belge*, list 26 (6 Temmuz 1837).

St.Petersburg'daki İmparatorluk Kamu Kütüphanesi (*Publiçnaya Biblioteka*) 1795 senesinde kurulmuş, 11 Mart 1805'te *Depo manuskriptov*'un (yazmalar birimi) kuruluşundan itibaren Rusya'ya getirilen şarkî el yazması eserler, bu kütüphanede bir araya getirilmiştir¹⁸. Bu şube, aynı kütüphanenin gelecekte El Yazmaları Birimi (*Rukopisniy otdel*) olarak adlandırılacak kısmının nüvesini teşkil etmekteydi. Burası, bir kısmı aynı zamanda oryantalist olan ülke dışındaki Rus diplomatik görevlilerinin 23 senedir topladıkları çeşitli Avrupa dilleri, eski Rusça, Yunanca dillerindeki el yazması eserler dışında, şarkî el yazmalarına tahsis edilmişti. Bu kütüphanede, el yazmaları dışında Yakın Şark dillerinde 130 gömlek (*delo*) arşiv belgesinden müteşekkil geniş bir koleksiyon da mevcuttur. XIX. yüzyıl ortasına ginceye kadar bu kütüphaneye, yaklaşık yarısı İran ve Osmanlı ile savaşlardan ganimet olarak elde edilenlerden oluşmak üzere 900 şarkî el yazması eser getirilecekti¹⁹. Bu el yazma koleksiyonunun çoğunluğu, dinî kitaplardan ziyade Osmanlı, İran ve Orta Asya ülkelerinin kültür ve medeniyetleriyle ilgili eserlerden oluşmaktaydı. XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası'nda şarkî el yazmalarının bir araya getirildiği en önemli kurumlardan bir diğeri ise Asya Müzesi olmuştur.

XIX. Yüzyılda Avrupa'dan Rusya'ya Şarkî El Yazması Ticareti ve Şarkiyat Kütüphanelerinin Oluşumu: Asya Müzesi Örneği

Aydınlanma Çağı Fransası'nda şarkî obje ve eserler konusunda seçkin bir koleksiyoncu kesimin varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde Levant'ta görev yapan diplomatlar arasında birçok koleksiyoner şarkiyatçı vardı. Dil oğlanlığından yetişen Jean-Louis Asselin (1772-1822) gibi egzotik merakları olan diplomatlar, şarkî sikkeler ve el yazması koleksiyonları oluşturmuşlardır; bugün Fransa Millî Kütüphanesi'ndeki şarkî el yazmalarından bazıları, Asselin'in koleksiyonundan kalmıştır (Burger, 1996, ss. 125-133). Bernardino Drovetti (1776-1852), Fransız diplomatlar arasında şarkî obje ve eser koleksiyonculuğunda şöhret yapan isimlerin başında gelir²⁰. Şarkî el yazması koleksiyonculuğu alanında dikkat çeken isimler arasında Pierre Ruffin'i (1742-1824) zikretmeden geçmemek gerekir. Fransız elçi Sebastiani ve Ruffin, -Edward Said'in *Şarkiyatlık*'ında eleştirilerini en fazla yönelttiği bilim

¹⁸ Daha detaylı bir çalışma için bk. Vasilyeva (2005, ss. 217-238); (2008, ss. 5-17).

¹⁹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu fonun büyük kısmı şarkî el yazmalarından oluşuyordu. Bu dönemde yaklaşık 25 bin parçadan oluştuğu belirtilmektedir. Şarkî el yazması fonlarının genişletilmesi XX. yüzyıl boyunca devam edecektir. Günümüzde bu fonda yaklaşık 28 bin parça el yazması ve belge bulunmaktadır. Bunlar arasında, eski Yunanca, İbranice el yazmalarından kadim Mısır papirüslerine kadar çeşitli dillerde kaynak mevcuttur (Vasilyeva, 2008, s. 5).

²⁰ (Jasanoff, 2006, ss. 244-246). Drovetti'nin bizzat kazılara katıldığı da bilinir ve bu kazılar henüz bilimsel olmaktan uzakken ilginç kıymetli obje ve eserlere ulaştığı da dile getirilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ridley (1998, ss. 67-112).

adamlarından olan ve onun vurguladığı manada oryantalizmin mimarlarından-Silvestre de Sacy'nin talepleri doğrultusunda *Bibliothèque impériale*'e el yazması temin etmekteydiler²¹.

Şarkî el yazmalarının satın alınması hususunda Rusların da Fransa örneğini izlediği düşünülebilir²². Osmanlı coğrafyasından şarkî el yazmalarının bulunup satın alınmasında oryantalistler ile diplomatların işbirliği yaptığı, Silvestre de Sacy ile XIX. yüzyılın başında İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilcilerinin yazışmalarından rahatlıkla tespit edilmektedir. Devrim Çağı'nın şarkî eser koleksiyoncusu Fransız diplomatların en önemlilerinden birisi de şüphesiz Joseph Rousseau'dur.

16 Ekim 1738'de İsfahan'da görevli Fransız diplomat Jacques Rousseau'nun bir oğlu dünyaya gelir. Aile, filozof Jean-Jacques Rousseau'nun da mensubu olduğu seçkin bir ailedir. İsmi Jean-François-Xavier²³ olan bu diplomat aday, İsfahan'da Cizvit tedrisatından geçer. XVIII. yüzyılda Yakın Şark'ın her bir köşesinde Cizvit misyonerlere rastlamak mümkündür. Babasının İsfahan'da ölümünden sonra François Rousseau, Basra'da Fransız Hindistan Kumpanyası'nda görev yapar. Burada şarkî el yazmalara meraklı olduğu anlaşılan bir başka isim, Jacques-Thomas Simon de Vierville ile tanışır. François Rousseau'nun elindeki şarkî el yazması koleksiyonunu bu kişiden aldığı tahmin ediliyor²⁴. Çünkü Simon de Verville'in koleksiyonundaki bazı

²¹ (Dehérain, 1930, ss. 173-174). Hatta Fransız elçi Sebastiani'nin el yazması merakını, III. Selim'in el yazması kütüphanesini elde etmeyi planlamaya kadar vardığı görülür. Sebastiani, III. Selim'in el yazması kütüphanesinin temin edilmesinde Ruffin'i görevlendirir. Zaten Ruffin ve Fransız diplomatik misyonlarının bu dönemde Osmanlı topraklarından el yazması satın aldıkları, topladıkları görülmektedir. Örneğin *Mukaddime*'nin nüshalarından birisi, 80 kuruşa Ruffin tarafından satın alınır. El yazmalarının temin edilmesinde İstanbul'da yaşayan araçılara ve sahaflara başvurulmaktadır. Mesela *Kelile ve Dimne*'nin el yazması nüshalarından birinin elde edilmesinde Ruffin, Marco ve Abraham Fua isimli iki kişinin aracılığına başvurmuştur.

²² Bununla birlikte Petro öncesi Rusya'da hariciye işlerinden sorumlu olan *Posolskiy prikaz* dairesinde bazı şarkî el yazmalarının toplandığına dair işaretler vardır. 1651-1654 yılları arasında İstanbul ve Mısır üzerinden Kudüs'e seyahat edip Suriye, Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Moskova'ya dönen ve dönüşünde Moskova matbaasının başına geçen Arseniy Suhanov'un 500 civarında el yazması ile döndüğü zikredilir (Dantsig, 1965, ss. 34-35). *Posolskiy prikaz* dairesindeki *posolskie knigi* yani Rus seyyah ve elçilerin seyahatname ve sefaretnameleri hakkında genel envanter kayıtları olmasına karşın, bu koleksiyonda olduğu zikredilen şarkî el yazmaları üzerine daha detaylı araştırmalar yapılmalıdır.

²³ Detaylı bilgi için ayrıca bk. d'Arcier (1997, ss. 234-235).

²⁴ 1758'de İran'da ölen Simon de Vierville, bilimsel araştırma amacıyla İran'daki diplomatik temsilcilikte sekreter olarak görev yapmaktaydı. 1752'de İstanbul, İzmir,

nadide el yazmaları, daha sonra Rousseau ailesinin koleksiyonunda çıkacaktır²⁵. Ayrıca bundan böyle François Rousseau, değerli taş ve inci ticaretine de başlar. 1768-1770 yılları arasında Şiraz'dadır ve bu bölgedeki Fransız ticaretinin güçlenmesi için çalışır (Mézin, 1997, s. 528). Rousseau'nun hemen hemen bütün Yakın Şark dillerini bildiği kayda değer olmakla birlikte, Yakın Şark'a ilişkin önemli hatıratları da vardır. Baba Rousseau, tıpkı dede Rousseau ve birçok oryantalist diplomat gibi Şark topraklarında, Halep'te ölmüştür (1808). 1780 ile 1782 arasında Fransa'da ikamet eden Jean-François-Xavier'nin 1780 Aralık ayında bir oğlu dünyaya gelir: Jean-Baptiste-Louis-Jacques-Joseph Rousseau (Mézin, 1997, s. 528). Joseph Rousseau da babası gibi Yakın Şark'ta, Basra, Bağdat, Trablus ve Halep'te konsolosluk görevinde bulunacak ve Napoléon savaşları döneminin önemli şarkiyatçı-diplomatlarından biri olacaktır. Nitekim XVIII. yüzyılda Levant'taki Fransız konsolosluk müessesesi, sıklıkla ve genellikle aile içinde, özellikle babadan oğula tevarüs etmektedir (Dehéraïn, 1914, s. 367; Mézin, 1997, s. 81). Dolayısıyla oğul Rousseau, baba ve dedesinin konsolosluk yaptığı şehirlerde konsolosluk yapacaktır. Yani oryantalist-diplomat profili için de babadan oğula geçen bir geleneğin ve misyonun görülebildiğini ileri sürmek mümkündür. Jean-Baptiste-Louis yahut literatürde sıklıkla zikredildiği üzere Joseph Rousseau²⁶ da babası gibi hayatının çok önemli bir kısmını Osmanlı'nın Arap vilayetlerinde, Levant'ta geçirecektir. Arap coğrafyasına ilişkin hatıratları²⁷ yanında etütleri de oldukça önemlidir. Çeşitli dönemlerde Basra, Bağdat ve Halep'te konsolosluk görevlerinde bulunan Rousseau, özellikle 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgalinin ardından Arap coğrafyasına taşınan İngiliz-Fransız rekabetinin yarattığı siyasi kriz döneminde, bu bölgedeki etkin Fransız diplomatlardan birisi olarak karşımıza çıkar²⁸. Yakın Şark dillerine vâkıf bir diplomattır; özellikle Irak'ta geçirdiği senelerde Türkçe

Sakız, Kıbrıs, Halep'te bulunmuş, 1753 Şubat'ında Diyarbakır'a seyahat etmiştir. Burada Diyarbakır Paşası'nın hekimi olarak çalışmış, oradan Bağdat'a geçmiştir. Bütün bu seyahati boyunca Yakın Şark'a ilişkin sosyo-politik gözlemlerde bulunduğu zikredilmektedir. 1754'te İsfahan'da, Han'ın hekimi olarak çalışmış ve 1758'de burada ölmüştür (Mézin, 1997, s. 530). Bütün bu seyahatleri boyunca Simon de Vierville'in el yazmaları topladığı anlaşılmaktadır.

²⁵ Mesela Simon de Vierville'e ait olan ve Nasreddin Tusi'nin Arapça bir eserinin el yazma nüshası, 403 sıra numarası ile 1817'de Joseph Rousseau'nun el yazma koleksiyonu kataloğundan çıkacaktır (Gharavi, 1994, s. 69).

²⁶ Buradaki kısa biyografî, Dehéraïn'in çalışmalarından derlenmiştir (Dehéraïn, 1935, ss. 268-274; 1936, ss. 26-35; ss. 72-82).

²⁷ Bu hatıratlarından birisi, Türkçeye *Bağdat'tan Halep'e Arabistan Seyahati* başlığıyla çevrilmiştir.

²⁸ Genel olarak bk. Yurdakul (2014, ss. 73-74). Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine Basra'da yanındaki Fransız doğabilimcileri ile birlikte derdest edilen Fransız konsolos Rousseau, bir süre Halep'te hapsedilmiştir. Lakin burada baba Rousseau mu oğul Rousseau mu biraz belirsizdir.

ve Arapçayı çok iyi öğrendiği dikkate değer²⁹. Joseph Rousseau, yalnızca Şark dilleri öğrenmeyecektir, aynı zamanda tam manasıyla bir oryantalist olacak ve Levant dünyasına ilişkin tetkikler kaleme alacaktır.

Joseph Rousseau, Silvestre de Sacy'ye şarkî el yazması sağlama teklifini bizzat kendisi götürmüştür. Silvestre de Sacy, Joseph Rousseau'nun bu teklifini olumlu karşıladı ve ilk olarak, 1706'da Arapça basılmış bir dinî kitabı istedi. Bunun ardından da Vahhabiler ve Şark Katoliklerine ilişkin bazı malumat elde etmesini istedi; Joseph Rousseau da bu konuda kendisinden talep edilenleri yerine getirdi³⁰. İran ve Ortadoğu hakkındaki malumatı konusunda Fransız yönetimini ikna eden Rousseau, 1805'te Basra'ya konsolos olarak atanmış, daha sonra bir süre Halep'te bulunmuş ve aynı dönemde Feth Ali Şah ile yapılan görüşmeleri yürütmek için Tahran'da görevlendirmiş, ardından 1807'de Mardin ve Musul üzerinden Bağdat'a dönmüştür. Rousseau'nun 1807 Eylül'ünde tekrar Rusya'ya karşı bir ittifak zemini hazırlamak için Paul-Ange-Louis de Gardane'in heyetinde sekreter göreviyle İran'a hareket ettiği görülmektedir³¹. Ancak 12 Mayıs 1808'de babasının Halep'te ölümü üzerine İran'dan ayrıldı ve 29 Ekim'den itibaren de Halep konsolosu olarak görev yapmaya başladı. 1816'ya kadar Halep'te kalan Rousseau, iki oryantalist, Silvestre de Sacy ve Pierre Ruffin'in himayesini kazandı, Halep'teki görevi boyunca da şarkî el yazmaları başta olmak üzere sikke ve şarkî obje topladı. Ayrıca bölgeyle ilgili tetkiklerini kaleme alacaktır. *Les Wahhabites, Le cours de l'Euphrate, Descriptions et dessins de monuments de monuments et d'inscriptions arabes, Description du pachalik d'Alep, Description du pachalik de Bagdad suivie d'une notice historique sur les Wahabites et de quelques autres pièces relatives à l'histoire et à la littérature de l'Orient* gibi kaleme aldığı tetkikleri, Avrupa oryantalist çevrelerinin dikkatini çekti. Görev yaptığı Suriye ve Arap coğrafyasına dair incelemelerinin ve gözlemlerinin önemli bir kısmı, Joseph Hammer'in Wenceslas Rzewuski ile birlikte 1809'dan itibaren çıkardığı meşhur *Fundgruben des Orients* adlı mecmuasında neşredildi. Joseph Rousseau, 1817'de Marsilya'ya geldiğinde yanında sikke, çeşitli kitabeler ve 500 şarkî el yazmasından oluşan önemli bir koleksiyon da getirdi³².

Şarkî el yazması koleksiyonlarının temini sürecinde Rusya'da da Fransa ve Avusturya'ya benzer bir süreç yaşanmış, oryantalistler ile diplomat ve askerler bu hususta işbirliği yapmışlardır. Rusya şarkiyatçılığının teşekkülünde önemli

²⁹ Hatta babası, küçük Joseph'in Şark dillerinde kendisinden daha iyi bir telaffuzu olduğunu bir defasında itiraf etmektedir (Dehérain, 1935, s. 268).

³⁰ Bir oryantalist olarak Joseph Rousseau'nun üzerinde Silvestre de Sacy'nin büyük payı olduğu inkâr edilemez (Dehérain, 1935, ss. 269-270).

³¹ Bu dönemde Fransa-İran ilişkileri hususunda bk. Amini (2013, s. 125 vd).

³² Bk. Dehérain, 1936, ss. 27-28. Bu dergiye gönderdiği yazılarının ana başlıkları ve muhtevası hakkında ayrıca bk. Beydilli (2014, ss. 182, 190, 200, 219, 221).

rol oynayan Alman Şarkiyatçı Christian Martin Frähn (1782-1851), yüzyılın ilk yarısında İlimler Akademisi'nin başında olan Sergey Semyonoviç Uvarov ile birlikte Rusya'da kurulması planlanan şarkiyat kurumlarının kütüphanelerine kazandırılmak üzere kültürel ve tarihî kaynaklar aramaktaydı. Uvarov'un hayallerinden biri, bünyesinde zengin bir kütüphanenin de bulunduğu büyük bir şarkiyat müessesesi oluşturmaktı.

Rostok Üniversitesi'nde şark dilleri üzerine öğrenim görmüş olan Frähn, Kazan Üniversitesi'nde çalışan Alman Şarkiyatçı Oluf Gerhard Tychsen (1734-1815)'in talebesiydi. Yakın Şark'ın tarihî ve kültürel kaynaklarının keşfedilip Avrupa bilim dünyasına kazandırılması gerektiği konusunda hocasının görüşlerini paylaşan Frähn, 1807'de hocasının tavsiyesi üzerine henüz yeni kurulmuş olan Kazan Üniversitesi'nde Arapça filoloğu ve Şark Dilleri Edebiyatı öğretmeni olarak göreve başlamıştı. Kazan'da bulunduğu sırada gazetelere gönderdiği yazılarda yerli Tatarlara yönelik, ellerinde bulunan el yazması eserleri üniversite kütüphanesine bağışlamaları yönünde çağrılarda bulunduğu bilinmekteydi. Ayrıca kendisi de 30 adet Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmasından oluşan şahsî koleksiyonunu 1826'da Asya Müzesi kütüphanesine bağışlayacaktı³³. Bu dönemde neşrettiği eserler ve Arapça Sözlük sayesinde İmparatorluk İlimler Akademisi'nin dikkatini çekmiş, 1817'de şarkî eserleri tasnif etmesi için Uvarov'un tavsiyesi üzerine Akademiye davet edilmiştir (Van der Oye, 2008, s. 448). Frähn'in Rusya şarkiyatçılığında, Silvestre de Sacy'nin Fransa şarkiyatçılığında oynadığı kurucu rolü oynadığı rahatlıkla söylenebilir³⁴.

Sergey Uvarov'un 1818'de İlimler Akademisi'nin başkanı seçilmesi, Rus Şarkiyatçılığı'nın dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilmelidir. I. Nikolay döneminde, 1833-1849 arasında Halk Maarif Nazırı olacak olan Sergey Uvarov, akademinin başında olduğu yıllarda bir *Académie asiatique* projesi hazırlamıştır. Bu projenin muhtevasına bakıldığında Rusya Şarkiyatçılığı ve Türkolojisi'nin hangi kaygılarla hareket ettiği rahatlıkla anlaşılabilir. Sergey Uvarov, Rusya İmparatorluğunun jeopolitik konumu, politik çıkarları ve barındırdığı Müslüman nüfustan dolayı Yakın ve Uzak Şark çalışmaları için Avrupa'daki en müsait ülke konumuna sahip olduğunu ileri sürmektedir. Hayatı

³³ Frähn dışında başka Alman oryantalist ve koleksiyonerlerin de Rusya'daki şarkiyat kurumlarına el yazması bağışladığı dikkat çekmektedir; bunlardan birisi, Goethe'ye de yakınlığı ile bilinen oryantalist Georg Wilhelm Lorschach'tır. Diğer yandan Kamu Kütüphanesindeki bazı şarkî el yazması nüshalarının Kazan Üniversitesi Şark Dilleri Profesörü Franz von Erdmann'dan geçtiği bilinmektedir ve şahsî kütüphanesindeki el yazmalarının ise St.Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesinde muhafaza edildiği görülür. 39 şarkî el yazması 1875'te, Erdmann'ın ölümünden 12 yıl sonra Kamu Kütüphanesi'ne satılmıştır (Sobieroj, 2008, ss. 67, 69).

³⁴ Bu yüzden çağdaşları arasında neredeyse Silvestre de Sacy'ninkine muadil bir konuma yerleştirilir (Sobieroj, 2008, s. 67).

boyunca Rusya'yı şarkiyat çalışmalarının merkezi yapma idealinin peşinden giden Uvarov, gerek İlimler Akademisi Başkanlığı döneminde (1818-1855) gerekse de Halk Maarif Nazırlığı döneminde (1833-1849) Çarlık Rusyası'nda kurumsal şarkiyatçılığın temellerini atmıştır. 1855'te hayatının son günlerini yaşarken bile Rusya'daki şarkiyat müesseselerinin St.Petersburg'da toplanması için çalışacaktır³⁵.

Uvarov'un hazırladığı Asya Akademisi projesi çerçevesinde çıkarttığı kararnameyle *Kunstkamera*'nın ilk katında, bir Asya Ofisi açıldı. 11 Kasım 1818'de çıkarılan bu kararnameyle kurulan Asya Müzesi, geleceğın Rusya İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün çekirdeğini teşkil ediyordu. Bu kurumun idarî sorumluluğunu üstlenen Frähn şarkî el yazmalarının, sikkelerin, etnografik objelerin ve arkeolojik kalıntıların burada bir araya getirilmesi, tasnif ve tetkik edilmesi işını yürütecekti. Osmanlı, İıan ve Orta Asya coğrafyalarından toplatılan veya satın alınan şarkî el yazması ve matbu kitaplar, *Kunstkamera* ve İlimler Akademisi Kütüphanesi'nden Asya Müzesi'ne nakledildi. 1819-1828 yılları arasında Asya Müzesi'ne 746 el yazması alındı ve bunlar alınmadan önce ilk kurulduğunda Asya Müzesi'nde yaklaşık 105 el yazması olduğu tahmin ediliyor (Petrosyan, 1994, s. 69). Ancak bunlar, Asya Müzesi'nin çalışmalarına yönelik ihtiyaçları karşılamamaktaydı. Bu noktada müzeye, Yakın Şark tarih ve kültürüne ilişkin yeni koleksiyonların alınmasına karar verildi.

Fransız diplomat ve oryantalist Joseph Rousseau, diğeri Avrupalı şarkiyatçıların olduğu kadar, Rus şarkiyatçıların da yakından tanıdığı bir oryantalistti. Onun Osmanlı idaresindeki Arap coğrafyasındaki görevleri süresince Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere yaklaşık 500 el yazmasından oluşan kıymetli bir koleksiyon topladığı, oryantalist çevrelerce bilinmekteydi (Baziyants, Kuznetsova ve Kulagina, 1969, ss. 21-22) Sergey Uvarov, 1816'dan beri Rusya'daki kütüphanelere ve özellikle İlimler Akademisi Kütüphanesi'ne kazandırılacak şarkî el yazması koleksiyonları hakkında araştırma yapmaktaydı. Bu hususta Fransa'daki ilim adamlarıyla temasa geçmiş, Joseph Rousseau isimli oryantalist bir diplomatta zengin bir el yazması ve sikke koleksiyonu olduğunu, Silvestre de Sacy'den öğrenmişti. Rousseau'nun koleksiyonu Avrupa'daki yegâne şarkî el yazması koleksiyonu değildi ancak titizlikle seçilip bir araya getirilmiş parçalardan oluşan en zengin koleksiyondu (Petrosyan, 1994, s. 27). 1818 Mayıs'ında Uvarov'un edindiğı bilgiye göre Rousseau, Suriye ve Irak'taki otuz yıllık görevi süresince topladığı birbirinden kıymetli yaklaşık 500 el yazmasını yanında getirmişti. Ancak hâlihazırda Bağdat'a Başkonsolos olarak atanması üzerine Rousseau, bu kıymetli koleksiyonunu ilk olarak Fransa hükümetine satmak istedi. Ancak Fransa hükümeti, bu teklifi kabul etmedi.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Whittaker (1978).

Paris Kraliyet Kütüphanesi'nin bu el yazması koleksiyonunu uhdesinde tutma imkânı olmadığına yönelik kararından sonra Rousseau, bunları yeni görev yeri Bağdat'a götürmeye karar vermiştir³⁶. Bu konudaki söylentileri işittikten sonra Uvarov³⁷, Marsilya'da bulunan Rousseau ile Silvestre de Sacy aracılığıyla görüşmeye başladı. Başlangıçta Rousseau, yazma koleksiyonuna 50 bin Frank değer biçti ve bu fiyattan aşağı vermeyi kabul etmiyordu. Fakat Silvestre de Sacy'nin de aracılığıyla uzun süren pazarlıklardan sonra Uvarov ve Rousseau, 36 bin Frankta anlaşılır. Daha önce Alman oryantalist Oluf Gerhard Tychsen (1734-1815)'in Akademi Kütüphanesine alınması düşünülen koleksiyonu için 25 bin ruble değer biçildiğini hatırlatan Uvarov, 36 bin Frank yani yaklaşık 31 veya 32 bin rubleye tekabül eden bu koleksiyonun fiyatının Avrupa'daki *unique* koleksiyonlardan birisi olduğu düşünüldüğünde çok da yüksek olmadığını vurguluyordu. Bu eşsiz koleksiyon için küçük bir fiyat pazarlığının pek bir faydası olmayacağını da ekler. Koleksiyon hakkında Frähn başta olmak üzere Rus şarkiyatçılarının görüşü de olumludur. Tychsen'in kütüphanesinin satın alınmasının en önemli gerekçesinin şark dilleri öğretim materyallerinin temin edilmesi olduğunu hatırlatan Uvarov, bu amacın şimdilik başarıldığını ifade etmekle birlikte mevcut şarkiyat kaynaklarının Rusya'nın bu alandaki entelektüel ve politik amaçları için yeterli olmadığına inanıyordu³⁸.

Silvestre de Sacy'nin de çabalarıyla pazarlık görüşmeleri sonuçlandı ve Rousseau, sahip olduğu yazma koleksiyonunu 36 bin Frank karşılığında Rusya İlimler Akademisi'ne satmayı kabul etti. Uvarov'un St.Petersburg'a bildirdiğine göre fiyatta daha fazla indirim mümkün değildi. Uvarov'a göre bu koleksiyondaki el yazmalarının seçilmesinde gösterilen hassasiyet, eserlerin güzellikleri ve iyi muhafaza edilmiş olmaları övgüyü fazlasıyla hak etmekteydi (Dehérain, 1936, s. 30). Koleksiyonunun kataloguna bakıldığına bu övgüleri hak ettiği görülüyordu.

Rousseau'nun bütün şarkî koleksiyonunun muhtevası, şu ana başlıklar altında toplanmaktaydı: Sikke ve madalyalar, kitabeler ve diğer antik anıtlar, iki portföy hâlinde pul koleksiyonu ve tablolar, şarkî el yazmaları ve çeşitli doğa tarihi objeleri. Bunların bir kısmı Paris'te, Avenue de Neuilly numara 15 adresinde bulunuyordu. Ancak şarkî el yazmaları koleksiyonu Marsilya'da, Boulevard du Musée numara 12'de bulunmaktaydı. Şarkî el yazma koleksiyonu, 12 kısım ve bir ekten oluşmaktaydı: 1- Tarih 2- Edebiyat, Ahlâk ve Politika 3- Şiir 4-

³⁶ *RGIA*, fond 733 (Ministerstvo Narodnogo Prosveşeniya), opis 87, delo 1, list 1 (Uvarov'un Mayıs 1818'de Bakanlığa yazdığı taktırir).

³⁷ Bu bilgileri uzun bir süredir Paris'te yaşayan seçkin bir Rus koleksiyoncu P.P.Dubrovskiy'den öğrendiği anlaşılıyor (Petrosyan, 1994, ss. 26-27).

³⁸ *Aym belge*, list 2. Şu durumda Uvarov, Edward Said'in modern sömürgeci oryantalizmin fikir babası olarak gördüğü Silvestre de Sacy ile aynı fikirleri paylaştığı düşünülebilir.

Tasavvuf yani Mistik Felsefe 5- Lügat, Gramer, Retorik, Nazım ve Nesir yazma sanatı, Hat sanatı 6- Edebiyat, Tarih, Şiir, Felsefe, Ahlâk ve Teolojik Mecmualar (Mélange) 7- Fıkıh, Dinî ve Örfî Hukuk 8- Mukaddes ve Zâhidâne Kitaplar 9- Metafizik, Mantık ve Kelâm 10- Astroloji, geomansi, kimya, kabalacılık vs. 11- Astronomi, Geometri, Coğrafya ve Kozmografi 12- Doğa Tarihi, Tıp ve Anatomi. Ek başlık altında da karışık kitaplar bulunmaktaydı³⁹.

Uvarov, St.Petersburg'un da onayını aldıktan sonra el yazmalarının Marsilya'dan St.Petersburg'a nakliye masraflarının Akademi tarafından karşılanarak Akademi Kütüphanesi'ne, Çince el yazması koleksiyonlarının bulunduğu kütüphaneye gönderilmesinin uygun olacağını düşünüyordu. El yazmalarının nakliyesi ve hangi kütüphaneye konulacağı konusunda Halk Maarif Nezareti komitesinin onayı da alındıktan sonra, Marsilya'dan St.Petersburg'a gönderilmesine karar verildi⁴⁰.

1824 yılına gelindiğinde, Rusya Akademisinin kullanımındaki şarkî el yazması eserlerin yeterli olmadığı düşünülmekteydi. Sergey Uvarov, yine Joseph Rousseau ile irtibata geçti ve Rousseau'nun, muhtemelen son altı yılda topladığı eserlere Ruslar, yeniden talip oldular. Hayatının bu dönemini Libya'da geçiren Rousseau, aslında elindeki bu koleksiyonu da Fransa'ya satmak istiyordu ancak Napoléon savaşlarından beri malî durumunu toparlayamayan Fransa, daha önce olduğu gibi bu öneriyi geri çevirdi⁴¹. İmparator I. Aleksandr'ın 10 Ekim 1824 tarihli emriyle, Halk Maarif Nazırı A.P. Şişkov'dan çıkan bir rapor doğrultusunda Rousseau'nun elindeki bu defa 200 değerli yazma eser için 15.000 franklık bir tahsisat yapıldığını görmekteyiz⁴². Asya Müzesi, Rousseau'dan iki parti hâlinde alınan bu kıymetli eserlerle daima iftihar etti. Ayrıca Rousseau koleksiyonuna sürekli yeni eserler eklenip, koleksiyoncuların bağışları veya satın alımlar yoluyla bu koleksiyon zenginleştirildi. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Asya Müzesi, dünyadaki en zengin şarkî el yazması kütüphanelerinin başında geliyordu (Petrosyan, 1994, ss. 27, 69).

³⁹ Katalogun basılı versiyonu için bk. *RGIA*, fond 733, opis 87, delo 1, list 3- 31. Joseph Rousseau'dan Rusların satın aldığı yazma koleksiyonunun katalogu, 1817'de Paris'te *Catalogue d'une collection de cinq cents manuscrits orientaux* ismiyle basılmıştır.

⁴⁰ Aynı belge, ss. 33-35, 38.

⁴¹ *RGIA*, fond 733, opis12, delo 281. Rousseau koleksiyonundan satın alınan Türkçe el yazmaları için Dmitriyeva kataloguna müracaat edilebilir. Diğer yandan Rousseau hayatının bu dönemini Kuzey Afrika'da geçirmiştir (Petrosyan, 1994, ss. 70-71).

⁴² Aynı belge, list 5-6. Bu dönemde Rusya yalnızca şarkî el yazması için değil, kadim Mısır koleksiyonları ile de ilgilenmektedir. Bunun için Avusturyalı De Castellione isimli bir koleksiyoncudan eser 40.000 ruble karşılığında değerli bir koleksiyon aldığına ilişkin evrak, aynı fonda bulunabilir.

XIX. Yüzyılda Rusya'da Şarkî El Yazması Koleksiyonlarının Zenginleşmesi

Rusya'da XIX. yüzyılda Asya Müzesi dışındaki şarkiyat kurumlarında da el yazması koleksiyonları biriktirilmekteydi. 1823-1824 yıllarında Hariciye Nezareti Asya Departmanı kütüphanesine 1943 ruble karşılığında 63 el yazması ve matbu kitap satın alındı. Asya Departmanına el yazması ve kitap alımı için tahsis edilen para yeterli gelmediğinden tahsisat, 1825'te 12,000 rubleye çıkarıldı. 1897 yılına gelindiğinde yalnızca Dışişleri Bakanlığı Şark Dilleri Enstitüsü'nün kütüphanesinde 193 adet Türkçe el yazması (Osmanlı Türkçesi, Çağatay ve Kâşgar Türkçesi) eser bulunuyordu. Bu eserlerin çoğu, Türklerin yaşadıkları coğrafyalardan Rus diplomatlar yahut bilim adamları tarafından toplanmış, bakanlığın şark dilleri mektebinin kütüphanesinde nadide bir koleksiyon yaratılmıştı⁴³. Bu koleksiyondan, şarkiyatçıların araştırmaları dışında Asya Departmanı bünyesinde kurulan Şark Dilleri Mektebi'nin derslerinde de istifade ediliyordu.

1830'da Alman kökenli Rus diplomat, aynı zamanda önemli bir koleksiyoner olan Baron Pavel Livoviç Schelling von Kanstadt'ın (1786-1837) 2333 parçadan oluşan şarkî el yazması koleksiyonu, 60.000 ruble karşılığında St.Petersburg Üniversitesi bünyesinde kısa bir süre önce faaliyete geçen Şark Dilleri Bölümü kütüphanesi için satın alınmış, ardından da İlimler Akademisi koleksiyonu ile birleştirilmiştir (Kulikova, 1994, s. 115). Von Kanstadt, Asya Dairesi'nde görevli Çin üzerine uzmanlaşmış şarkiyatçı-diplomatlardan birisiydi ve elinde hemen her türden şarkî el yazması olduğu biliniyordu. 1830-32 arasında Sibiry'a ticari olanaklarını araştırmak için gönderildi ve bu görevi boyunca da Çince, Moğolca, Tibet ve Japonca el yazmaları ve nadir kitaplarla döndü⁴⁴.

XIX. Yüzyılın ilk yarısında artık Rusya'nın yalnızca Yakın Şark'a değil, Şark ülkelerinin neredeyse tamamına gönderilen misyonlara verilen talimatlarda, buldukları bölgelerden el yazması ve nadir kitap toplama emri de verilmekteydi. Rusya 1820'lerden itibaren yalnızca Şark ülkelerinden değil, bütün Avrupa'dan Türkçe, Arapça, Farsça, Sanskritçe, Çince başta olmak üzere

⁴³ Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki bu Türkçe el yazmalarının tasnifini önce Gamazov yapmış, daha sonra kataloğunu Osmanlı uzmanı Vasiliy Dmitriyeviç Smirnov hazırlamıştır. Katalogda el yazması eserler, Kelam, Fıkıh, Tarih, Hâl Tercümeleleri, Politika, Ahlak, Tıp, Lügatler, İnşâ, Bibliyografi, Belagat ve Şiir Derleme ve Mecmualar şeklinde tasnif edilmiş, Osmanlı Türkçesi ile Çağatay ve Kâşgar Türkçesindeki el yazmaları ayrı ayrı kataloglanmıştır. El yazmaları hakkında detaylı şekli ve içerik bilgiler verilmektedir. Detaylı bilgiler için kataloga müracaat edilebilir (Smirnow, 1897).

⁴⁴ Rusya'da litografyanın kurucusu Von Kanstadt hakkında bk. *Oçerk istorii MİD* (1902, s. 95)

şarkî el yazması toplama ve satın alma seferberliğine girişmiş, bu doğrultuda Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, İtalya'daki Rus diplomatik misyonlarına da koleksiyonerlerin elindeki şark yazmalarının temin edilmesi yönünde talimatlar verilmiştir. Zaten Hariciye Nezareti bünyesinde 29 Mart 1823'te kurulan Şark Dilleri Öğretim Şubesi'nin kütüphanesinde de öğretim amaçlı şarkî el yazmaları biriktirildiği, kütüphanesine el yazmaları ve kitapların satın alınması için müstakil bir ödenek ayrıldığı bilinmektedir. Buradaki şarkî el yazması koleksiyonunun çok önemli bir kısmı, Napoléon Savaşları çağında, 1803-1806 ve 1812-1816 yılları arasında, aynı zamanda tanınmış bir koleksiyoner olan İstanbul'daki Rusya elçisi Andrey Yakovleviç İtalinskiy'den (1743-1827) temin edilen, araştırmacılar tarafından oldukça değerli olduğu vurgulanan kitaplardan oluşmaktadır. Bunun dışında Rus hariciyesinde tercüman Mirza Ebu Tharab'ın verdiği koleksiyon da buradadır. İngiltere'nin Hindistan Kumpanyasının da bu kütüphaneye el yazması bağışladığı bilinmektedir⁴⁵.

Rusya şarkî el yazması toplanmasına, XIX.yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk sınırlarına dâhil edilen yeni coğrafyalarda da devam edildi. Orenburg valisi P.P. Suhtelen'in derlediği koleksiyon başta olmak üzere Rusya'nın uç bölgelerinden gönderilen el yazması ve nadir kitap koleksiyonları Asya Departmanı ve Asya Müzesi kütüphanelerinde toplandı. Rusya'daki en değerli el yazması koleksiyonlarından birini barındıran Asya Dairesinin kütüphanesindeki nadir kitapların çok önemli bir kısmının 1921'de Asya Müzesi'ne nakledildiğine ayrıca belirtmek gerekir (Volovnikov, 2004, ss. 71, 84-85). Yukarıda değinildiği üzere bazı şarkiyatçıların hususi koleksiyonları bağış yoluyla da eğitim ve bilim kurumlarına aktarılıyordu. 1820'lerden itibaren gittikçe sistematik bir şekilde bir araya getirilen el yazmaları Asya Müzesi, Milli Kütüphane, St. Petersburg Üniversitesi Kütüphanesi, Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü Kütüphanesi, Hariciye Nezareti Asya Departmanı Kütüphanesi gibi

⁴⁵ (Dantsig, 1968, ss. 83, 90). Bu kütüphanedeki koleksiyonun ciltlerce tasnifi XIX. yüzyılın ikinci yarısında *Collection scientifique de l'Institut des langues orientales du Ministère des Affaires Etrangères* başlığı altında basıldı. Arapça el yazmalarının tasnifini içeren ve 1877'de basılan ilk cilt, Rozen'in yönetiminde hazırlanmıştı. Aynı yıl B. Dorn'un hazırladığı ikinci cilt de çıktı bu cilt, İslâm halifelerinin ve diğer Müslüman devletlerin kestirdiği sikkelerden oluşan bir koleksiyonun tasnif ve tasvirinden oluşmaktaydı. 1881 yılında neşredilen üçüncü cilt, Rozen'in yönetiminde hazırlanan Farsça el yazmalarını ihtiva etmekteydi. 1886'da neşredilen dördüncü cilt yine Müslüman sikkelerinin tasnifini içeriyordu. Beşinci cilt 1889'da çıktı ve kadim İran sikkeleri üzerineydi. 1891'de çıkan altıncı cilt yine Arapça koleksiyonun tasnifinin devamıydı ve aynı yıl, şarkî sikkelerin genel kataloğu olan yedinci cilt çıktı. Nihayet son cilt 1897'de Smirnov tarafından neşredilen ve yukarıda atıf verilen Türkçe el yazmaları tasnifidir. Ayrıca İtalinskiy koleksiyonundan bazı nadide eserler hakkında bk. Petrosyan (1994).

başlıca şarkiyat kurumlarında muhafaza edilip, buralarda zengin koleksiyonlar oluşturuldu⁴⁶.

Asya Müzesi başta olmak üzere Rusya'daki çeşitli şarkiyat kurumlarının kütüphanelerine XIX. yüzyıl boyunca defalarca şarkî el yazması alınmakta, her yıl koleksiyona yeni el yazmaları eklenmekteydi⁴⁷. Bu kurumlardan birisi de Kazan Üniversitesi'ydi. 1830'lardan itibaren Yakın Şark ve Orta Asya'ya gönderilen ilmî veya diplomatik mahiyetteki Rus misyonlarına verilen talimatlarda, bulabildikleri el yazmalarını Rusya'da sayıları gittikçe artan şarkiyat müesseselerine kazandırmak da olduğundan⁴⁸ bu politikadan en fazla istifade eden kurumlardan biri de şark coğrafyasıyla doğrudan ilişkileri bulunan Kazan Üniversitesi oldu. 1840'ların hemen başında Kafkasya üzerinden Yakın Şark'a; İran, Osmanlı ve Arap coğrafyasına ilmî saha araştırması için gönderilen Kazan Üniversitesi'nden 2 genç şarkiyatçı Berezin ve Dittel'e verilen görevler arasında, bölgeyle ilgili ilmî araştırmalar yapmak ve bu coğrafyada konuşulan şark dillerini detaylı bir şekilde öğrenip tetkik etmek yanında, Rus müzeleri ve kütüphanelerinin koleksiyonlarını zenginleştirecek el yazmaları, kitaplar, sikkeler, arkeolojik ve tarihî değere sahip nadir objeler toplamak; meşhur kişilere ait mezar taşları yazılarının kopyalamak ve hatta ilginç bitki türlerinden örnekler almak da vardı⁴⁹. 3 yıl süren bu saha

⁴⁶ Hangi el yazmalarının hangi kütüphaneye devredileceğine, öyle anlaşılıyor ki St.Petersburg'daki şarkiyatçılar, Maarif Nezareti bürokratlarıyla birlikte karar vermekteydi. Diğer yandan bağış yoluyla bir araya getirilen koleksiyonların nereye aktarılacağına, bağış yapan kişi karar vermekteydi. Örneğin 1832-1838 arasında Tahran'daki elçi İvan Osipoviç Smoniç'in (1794-1851) topladığı el yazmaları, 1850'lerde Halk Kütüphanesi'ne verilirken, Hanikov'un topladıkları Asya Müzesi'ne kendisi tarafından hediye edildi. (Volovnikov, 2004, ss. 112, 118)

⁴⁷ Her yıl hangi el yazmalarının temin edildiği, Asya Müzesi Arşivinden takip edilebilir. Örneğin 1829 yılında Arapça, Farsça, Türkçe yazmalara 3 yeni el yazması ilave edilmiş, kütüphanede bu dillerde mevcut el yazmalarının sayısı 856'ya çıkmıştır. Aynı şekilde kütüphanedeki şark dillerindeki matbû kitap sayısı da sürekli artmaktadır. *Arhiv Vostokovedov Institut Vostoçnih Rukopisey RAN (Şark Yazmaları Enstitüsü, Şarkiyatçılar Arşivi)*, Fond 152, (Aziatskiy Muzey), opis 1, delo 1, list 165.

⁴⁸ Her ne kadar bu makalede Orta Asya ve Uzakdoğu'dan toplanan el yazmaları üzerinde durulmayacaksa da bir cümleyle belirtmek gerekir ki Kazan Üniversitesi'nden Lobaçevski ve Popov, 1829'da Moğolistan ve Çin'e gerçekleştirdikleri bir ilmî geziden 1433 ciltten oluşan toplam 189 el yazması ile dönmüşlerdir. Şarkiyatçılar bu el yazmalarını Kazan Üniversitesi kütüphanesine vermişlerdir (Baziyants, Kononov, Visagin ve Volovnikov, 1990, s. 127). Bu tek bir ilmî seyahat dahi Rus oryantalistlerin Orta ve Uzak Asya seyahatlerinde topladıkları el yazmalarının niceliği hakkında genel bir fikir verebilir.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kazembek (1841, ss. 37-38). İlmî materyal toplama görevi için ayrıca; *RGIA*, Fond 133, opis 42, delo 306, list 26.

araştırmasının sonuçlarını değerlendiren William Dittel'in hazırladığı bir raporda, kendilerine verilen görevlerden biri olan şarkî el yazması toplama görevini yerine getirdikleri açıkça yazılıdır. Dittel, özellikle Derbend'te bazı önemli Farsça el yazmaları bulduğunu ve getirdiğini zikretmektedir. Şarkiyatçılar, İran'da önemli nümizmatik ve bibliyografik eserlere ulaşmışlar, bunları Kazan Üniversitesi ve Kazan Botanik Müzesi'ne göndermişlerdir. Dittel, İran'da el yazması elde etmenin Türkiye ve Mısır'da olduğunun aksine daha kolay olduğunu, Avrupalılar için o dönemde İran'ın el yazması kitap ticaretine daha açık olduğunu dile getirmektedir. Rus Şarkiyatçılar, seyahatlerinin Irak safhasında, Bağdat'ta mütemekkin İngiliz siyasî temsilci Albay Robert Taylor'ın harika şarkî el yazması koleksiyonundan haberdar olmuşlardır. Dittel'in belirttiğine göre Taylor'ın 25 yılda topladığı Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarından oluşan bu koleksiyonu ayrıntılarıyla tetkik imkânı elde etmişlerdir. Dittel, bu koleksiyonu Rusya'ya kazandırmanın yollarını bulmak için burada fazlasıyla vakit geçirmiştir. Ancak Taylor, mükemmel koleksiyonunu satmaya niyetli olmasına karşın Ruslara satmaya niyetli değildir⁵⁰. Dittel Kazan Üniversitesi'ne sunduğu araştırma sonuç raporunda bu değerli koleksiyonla ilgili bazı detaylı bilgiler de vermiştir. Arap coğrafyasını dolaştıktan sonra Mısır'a geçen Dittel, oradan İstanbul'a geçmiş ve kısaca belirtmek gerekirse, bütün bu seyahati boyunca Kazan Üniversitesi'ne kazandırmak için çeşitli el yazmalarının peşine düşmüştür (Dittel, 1847, ss. 4, 7, 17). Bugün Kazan Üniversitesi'ndeki el yazmalarının bir kısmı, bu seyahatin bir kazanımı olmalıdır. Hatta Dittel ve Berezin'e tevdi edilen görevlerden biri de Kürtler üzerine hususi araştırma yapmak olduğundan, bugün Rusya'daki Kürtçe el yazmalarının bir kısmının bu seferin sonucu olduğu dahi düşünülebilir⁵¹. Ancak bildiğimiz kadarıyla Kürtçe el yazmalarının önemli kısmı, 1860'larda Rusya'nın Erzurum konsolosu Aleksandr Dementiyeviç Jaba'nın (1801-1894) marifetiyle elde edilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yakın Şark'taki Rus konsolosların önemli bir kısmı oryantalist tedrisattan geçmişlerdi. Hatta bazılarının profesyonel şarkiyatçı oldukları, sırf bilimsel çalışmaları veya saha araştırmaları için diploması mesleğine intisap edip Yakın Şark'a diplomatik bir misyonla geldikleri görülüyor. Bu şarkiyatçı-diplomatlar arasında dikkat çeken isimlerden

⁵⁰ Taylor, 1820'lerin başından 1840'ların neredeyse ortalarına kadar Basra ve Bağdat'ta Britanya siyasi temsilciliği yapmıştır (Guest, 2010, s. 66). Nitekim Taylor'un zengin koleksiyonundan arda kalanlar daha sonra damadı tarafından 1860'ta British Museum'a satılacaktır. British Museum'daki Türkçe, Arapça ve Farsça el yazması katalogları tarandığında Robert Taylor'ın koleksiyonunun değeri üzerine fikir yürütmek mümkündür.

⁵¹ Onların Kürtler üzerine hususi gözlem ve araştırmalar yaptığı dönüştürme verdikleri konferans tutanaklarından anlaşıldığı üzere kesin olmakla birlikte bu dilde el yazması bulup bulmadıklarına dair sarih bir bilgiye ulaşamadık.

biri de 1856 ila 1866 yılları arasında Erzurum'da konsolosluk yapmış olan Aleksandr Jaba (yahut August de Jaba) idi. Jaba, Kürt dili ve etnografyası üzerine çalışmalarıyla tanınmaktadır.⁵². Aynı zamanda bir koleksiyoner olan Jaba, Yakın Şark dillerinde yazılmış, özellikle Kürtçe el yazması koleksiyonu derlemişti. Jaba'nın 1856'dan itibaren derlemeye başladığı bu koleksiyon, 260 el yazmasından oluşmaktadır. Bunların bir kısmı St.Petersburg'daki Millî Kütüphanesi yani Saltıkov-Şedrin Kütüphanesi'nde, kalan kısmı ise British Museum'da bulunmaktadır.⁵³. Bu yazmaların bir kısmının Fars ve Kürt dillerinin gramer yapılarına ilişkin olduğu, bir kısmının ise folklorik, etnografik ve tarihî açıdan değerli olduğu ileri sürülmektedir.

Bu tür örneklerin de işaret ettiği üzere devlet desteğiyle Şark ülkelerine araştırma yapması için gönderilen bilim adamlarına verilen görevlerden birisi el yazması toplamak ve temin etmek olduğu gibi, Batı ülkelerine giden oryantalistlerden de aynısı bekleniyordu. Yalnızca misyonların getirdikleriyle yetinmeyen Rusya şarkiyatçılığı, XIX. yüzyıl boyunca -tıpkı Rousseau'dan alınan koleksiyonun hikâyesinde görüldüğü gibi- doğrudan uzman oryantalistlerin önerileri doğrultusunda da el yazması ve kitap alımını sürdürdü. 1862 yılına gelindiğinde, Asya Müzesi'nde 1830'da 856 olan Arapça, Farsça ve Türkçe el yazması sayısının 1204'e çıktığı dikkat çekmektedir.⁵⁴. Fransız oryantalist ve koleksiyoncu Jean Joseph Marcel'in (1776-1854) nadide Kuran-ı

⁵² *Recueil de notices et récits kourdes servant à la connaissance de la langue de la littérature et des tribus du Kurdistan*, Saint-Pétersbourg 1860, *Dictionnaire "kurde-français"*, publié par ordre de l'Académie impériale des sciences par M.Ferdinan Justi, 1879, *Un résumé de Mem ü Zin par M.M.Beyazîdî, traduction d'Alexandre Jaba* (par Halkawt Hakim), *Ceheref-name* gibi çalışmaları ve tercümeleri, Kürt dili araştırmalarına tahsis edilmişti (De Testa&Gautier, 2003, s. 447).

⁵³ St.Petersburg'dakiler arasında, 1868'den itibaren kütüphane envanterine giren 54 parça el yazmasının kataloğu, Sovyet Kürdologları tarafından 1957 ve 1961'de neşredildi. Bunlardan 44 tanesi Kürtçe, 4 tanesi Farsça, 3 Türkçe, 3 tanesi Fransızca el yazmasıydı. El yazmalarının önemli kısmı XIX. yüzyıla ait kopyalardır. *Mem ü Zin* gibi bazıları, aşiret reisi Cibranlı Ali Bey tarafından verilmiştir. Koleksiyona Mela Cizri, Fekiye Teyran, Ahmed Hanî gibi şairlerin şiirleri ve folklorik ve etnografik materyaller ile tarihi şiirleri içeren el yazmaları da dâhildir. British Museum'daki Jaba koleksiyonu ise 106 adet el yazmasından oluşmakta, bunlardan 44 tanesi Türkçe, 38 tanesi Arapça, 22 tanesi Farsçadır. Jaba'nın koleksiyonundan bazı el yazmalarının Fransa'ya da ulaştığına dair işaretler vardır. En azından oryantalist Charles Scheffer'e *Mem ü Zin*'in bir nüshasını takdim ettiği biliniyor. (De Testa&Gautier, 2003, ss. 453-454). Jaba'nın koleksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rudenko (1961).

⁵⁴ *A.V.İ.V.R.RAN*, Fond 152, opis 1, delo 5, list 27. Ayrıca 231 adet Gürcüce, 45 adet Ermenice, 1369 cilt Çince ve 163 adet Sanskritçe el yazması mevcuttur. Bunlar dışında 213 adet de değişik el yazması parçaları vardır. Kütüphanedeki kitap sayısı ise 1829'de 1204'ken, 1862'de 8937'e çıkmıştır.

Kerim koleksiyonunun 1864'te satın alınmasıyla Rusya Kamu Kütüphanesi'nin sahip olduğu şarkî el yazması koleksiyonunun oryantalistler arasındaki prestiji de adeta zirveye ulaşacaktır. Marcel, Napoléon'un Mısır seferine iştirak etmiş, Mısır'da Fransız ordusunca ahaliye ve beylere hitaben basılan Arapça beyanname ve ilanları hazırlamış, daha da önemlisi Kahire'deki *L'Imprimerie nationale*'in müdürlüğünü yapmış, Türkçe belge ve kitap basımı için Farisî stilde karakterlerin kalıplarını çıkarmış, kısaca Mısır seferi sırasında İskenderiye ve Kahire'deki matbaayı kurup faaliyete geçirmiş, mecmua ve gazete çıkarmıştı (Belin, 1854, s. 5; Bret, 1998, s. 201). Mısır seferinden sonra bir yandan şark dillerinde yahut şarkiyat alanında kitap ve mecmua basmaya devam ederken⁵⁵, diğer yandan oryantalist obje ve el yazması koleksiyonculuğuna meyletmiş, oryantalizm tarihi açısından son derece önemli bir Kuran-ı Kerim koleksiyonu toplamıştır⁵⁶. Napoléon devrinden sonra resmî görev alamamış, ikinci yönü daha ağır basmıştır. Bir dönem Mısır'da Fransa başkonsolosluğu görevini yürüten Guillaume Marcel'in yeğeni de olan Jean-Joseph, Silvestre de Sacy'nin tedrisatından da geçmiş, bu vesile ile Mısır'dayken el yazması ve şarkî maddi kültür eserlerini toplamaya yönelmiş, özellikle 1801'de Fransızların Mısır'ı boşaltmasına kadar geçen yaklaşık 3 yıllık süre zarfında, tıpkı diğer oryantalistler gibi bölgeden antika nadir eserler toplamıştı. Marcel'in koleksiyonunda 15,000 cilt kitap ve İbranice, Arapça, Türkçe, Farsça, Kıptîce, Ermenice, Etiyopya dilindeki 3000 el yazması bulunmaktaydı. Bu koleksiyonun önemli bir kısmı Fransa Millî Kütüphanesi'ne devredildi ki bunlar arasında El-Ezher'den çıkarılan 19 adet papirüse yazılmış Kuran'dan fragmanlar da vardı (Belin, 1854, s. 6; Vasilyeva, 2008a, s. 81). El-Ezher, General Dommartin'in topçuları tarafından bombalanırken Marcel'in "bayraklar arasından koşturup kahramanca" medresedeki birbirinden değerli Kuran el yazmalarını kurtardığı, literatürde geçer; bu Kuran nüshaları, onun İskenderiye Patrikliği'nden aldığı Kıptî dilindeki en erken tarihli ve tam İncil nüshası ile birlikte koleksiyonunun en kıymetli parçalarını oluşturuyordu (Volkoff, 1970, s. 134). Diğer yandan kendisi, bir mektubunda bazı el yazmalarını Kahire'deyken 'Amr İbnü'l-As Camii şeyhinden aldığını yazmaktadır. Marcel koleksiyonundaki bazı şarkî el yazmaları, Fransa dışında Cenova Üniversitesi ve Piza Üniversitesi

⁵⁵ Neşrettiği temel eserler hakkında bk. Volkoff (1970, ss. 133-134). Volkoff, yazarın bilhassa *Histoire de l'Égypte* ve *Histoire scientifique et militaire de l'expédition française en Égypte* adlı eserlerinin hâlâ tarihçilerin başvurduğu faydalı eserler olduğunu vurgular.

⁵⁶ Marcel'e bir vefâiyat metni kaleme alan oryantalist François-Alphonso Belin, onun 1854 öldükten sonra arkasında 15-16 bin kitaplık bir kütüphane, önemli bir şarkî el yazması koleksiyonu, mezar taşları, antik Yunan, Roma ve şarkî nişan ve sikke koleksiyonu bıraktığını yazar. Üstelik Yakın Şark'ın özellikle Mısır, Cezayir, Tunus tarih-yografisi, edebiyatı, filolojisine büyük hizmetleri olmuştur. *Société asiatique de Paris*'nin kurucu üyeleri arasında yer alır. Detaylı bilgi için bk. Belin (1854).

kütüphaneleri tarafından alındı (Vasilyeva, 2008a, s. 81). Ancak onun erken tarihli Hicazî ve Kufî Kuran nüshaları, 1864'den beri Rusya Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

Rus oryantalist Nikolay Vasilyeviç Hanikov (1819-1878), 1860'ların başında Paris'teydi ve Marcel'in koleksiyonundaki nadir şarkî el yazmalarının satılacağını öğrendi⁵⁷. Bunun üzerine Asya Müzesi müdürü oryantalist Boris Andreyeviç Dorn'a haber verip, koleksiyonun içeriği hakkında bilgi verdi. 1862 yazında Paris'e giden Dorn, Hanikov aracılığıyla koleksiyonun varisleriyle görüştü. Koleksiyonun öncelikle Asya Müzesine alınması düşünülmüş olsa da Akademinin mali fon ayıramaması nedeniyle, 1864'te Kamu Kütüphanesi'ne, devlet bütçesinden 8 yılda taksitle ödenmek suretiyle 5000 Frank karşılığında alınmasına karar verildi (Vasilyeva, 2008a, s. 83).

Hanikov, 1864'te Kamu Kütüphanesi'ne başka koleksiyonlar da kazandırmıştır. Kendisi şark görevindeyken temin ettiği 166 el yazmasından oluşan bir koleksiyonu, 3,500 ruble karşılığında Kamu Kütüphanesi'ne satmayı teklif etti⁵⁸. Bu koleksiyonda, meşhur Müslüman yazarların olağanüstü eserlerinin de bulunduğu özellikle dikkat çeker: Reşideddin, Cüveynî, Hondemir, Gaffarî, Kazvinî, Hakanî, Nevaî gibi klasik İran ve Türk edebiyatına damgasını vurmuş tarihçi, edebiyatçı ve âlimlerin eserleri bu koleksiyonda bulunmaktadır. Reşideddin'in *Câmiü't-tevârih*, Kazvinî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve'l Garâibü'l-Mevcûdât*, Zeynelabidin'in *Seyahatnâmesi* gibi değerli el yazmaları, Marcel Koleksiyonu ile birlikte Hanikov tarafından Kamu Kütüphanesine kazandırıldı⁵⁹.

Yüzyılın ilerleyen safhalarında Asya Müzesi'ndeki şarkiyatçıların başta İstanbul olmak üzere Yakın Şark'taki belli başlı şehirlerdeki sahaf ve kitap piyasasını yakından takip etmeye başladıkları anlaşılmaktadır⁶⁰. Çeşitli kayıtlardan anlaşıldığı üzere yüzyılın ikinci yarısında da şarkî el yazma ve basma eser toplama faaliyetinin genellikle bizzat şarkiyatçıların dahliyle, hatta daha profesyonel yollarla devam ettiği görülür. Örneğin Osmanlı tarihçisi Vasiliy

⁵⁷ Hanikov Orta Asya, İran, Kafkasya ve Yakın Şark'a çeşitli dönemlerde seyahatler gerçekleştirmiş oryantalist bir diplomattır. Kırım Harbi öncesinde Buhara, İran, Horasan'a yönelik etnografik ekspedisyonları Rus oryantalizm tarihinde büyük önem taşır. Kardeşi Yakov Vladimiroviç Hanikov (1818-1862) da Rusya'nın Asya coğrafyasında bürokratik görevlerde bulunmuş, Rus Coğrafya Cemiyeti mensubu önemli bir koleksiyoncudur.

⁵⁸ *RGIA*, fond 733, op. 142, delo 98, list 1-2.

⁵⁹ *Aynı dosya*, list 19-20. Hanikov'un koleksiyonu hakkında daha detaylı bilgi için *Vostoçnyy Sbornik*'in 1926, 1957, 1972, 1990 ve 1993'te yayımlanan ciltlerine müracaat edilebilir.

⁶⁰ *A.V.İ.V.R.RAN*, Fond 152, opis 1, delo 5, list 195-196'da Asya Müzesi Kütüphanesi'ne alınması arzu edilen İstanbul baskı 95 adet kitabın listesi vardır.

Dmitriyeviç Smirnov'un (1842-1922) İmparatorluk Kamu Kütüphanesi'ne başta Osmanlı tarih ve edebiyatına ilişkin olmak üzere Yakın Şark'a dair Osmanlıca, Arapça ve Farsça el yazması ve basma eserlerin, İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehirlerden temin edilmesi için çalıştığı dikkat çeker⁶¹. Bu hususta Rus şarkiyatçıların da tıpkı Avrupalı meslektaşları gibi İstanbul'daki sahaf ve kitap piyasasını takip ettikleri, özellikle bu kitap ve el yazması piyasasından ülke dışındaki oryantalistleri ve koleksiyoncuları düzenli bir şekilde haberdar eden kitapçılarla irtibat hâlinde oldukları görülmektedir. Mesela "Dersaadet ecneblerine mahsus lisân-ı Türkî muallim ve mütercimlerinden" Daniel Szilagyi isimli bir Macar,⁶² Smirnov'a ve Ruslara kıymetli el yazması ve basma eser temin eden kitapçılardan biriydi.

Szilagyi, St.Petersburg İmparatorluk Kütüphanesi'nin Türkçe el yazmalarından sorumlu olan Profesör Smirnov'a 1878 yılında gönderdiği mektuplardan birinde, Gelibolulu Mustafa Âli'nin meşhur *Tarihini* önermekte, yazmanın muhtevası ve şekli özellikleri ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Sahaf Szilagyi'nin verdiği bilgilere göre Mustafa Âli'ye ait olduğu belirtilen nesih ile yazılmış *Târih Âli Osman* adlı 304 varaktan oluşan el yazmasının kıymeti £ 9.50 olarak belirlenmiştir⁶³. Yine aynı sahafın teklif ettiği bir başka el yazması eser, *Târih-i Vâsıf Zeyl-i Sânisî*'ydi. 1787-1792 Osmanlı-Rus- Avusturya Savaşının tarihi açısından önemli olan 161 varaklık bu el yazmasının da muhtevası hakkında bilgi verilip, fiyatı da £ 2.75 belirlenmiştir⁶⁴. Macar sahafın Smirnov'a teklif ettiği başka el yazmaları da vardı ve bunların bir kısmının İmparatorluk Kamu Kütüphanesi'ne alındığı görülmekteydi. Bunlar arasında fiyatı £ 3.25 olarak belirlenen *Riyazü'ş-şüerâ*,⁶⁵ £ 9.20 fiyatı olan Kınalizâde

⁶¹ Şahsî arşivinden anlaşıldığı kadarıyla Smirnov'un bir Ottomanist-Şarkiyatçı olarak hayat hikâyesi, Hammer'inkini andırmaktadır. Smirnov da fırsat buldukça İstanbul'u ziyaret etmiş ve burada kütüphanelerden sahaflara koşturmuş, tıpkı Hammer gibi kıymetli yazma eserlerin peşine düşmüştür. Avrupa'nın büyük kütüphanelerinde de Osmanlı tarih ve edebiyatına ilişkin el yazması eserler üzerine çalışmıştır. Hammer kitaplarının önemli bir kısmını Saray Kütüphanesi'ne satmıştır. Hammer'in bir şarkî eser koleksiyoncusu oryantalist yönü hususunda bk. Beydilli (2014, ss. 145-146).

⁶² Daniel Szilagyi (1830-1885), 1848 İhtilali ile gelmiş, İstanbul'da kitabevi kurmuş, el yazması ve matbû eserler toplamış satmıştır. Topladığı el yazmaları ve kitapları daha sonra Macar İlimler Akademisi'ne göndermiş, akademinin Türkoloji bölümüne bağışlamıştır. 1885'te İstanbul'da vefat etmiş, Feriköy Protestan Mezarlığı'na defnedilmiştir (Gürkan, 2006, s. 57).

⁶³ *Arhiv Vostokovedov Institut Vostochnih Rukopisey RAN (Şark Yazmaları Enstitüsü, Şarkiyatçılar Arşivi)*, fond 50 (Smirnov), opis 2, delo 51, list 1-2 (Pisma ot Szilagyi Daniel, No.1). Bu muhtemelen *Kühü'l-Ahbâr*'ın Osmanlı tarihi ciltleridir. Bu kitapların isimleri mektupta listelendiği şekliyle verilmiştir.

⁶⁴ *Aynı belge*, list 3 (No. 3).

⁶⁵ *Aynı belge*, list 4.

Molla Hasan Çelebi'nin *Tezkire-i Şuârâsı*⁶⁶ gibi eserler vardır. Macar sahafın Rus oryantalist zaman zaman kitap listesi de gönderdiği görülüyor: İki ciltlik *Muahedat Mecmuası*, Berlin ve Ayastefanos Muahedeleri ve İngiltere İttifakı, *Fıkrât-ı ahdiye* isimli kitaplar için 9 Frank; *Nuhbetü't-tevârih* 9 Frank, *Târih-i Belgrad* ve Sırbistan 4,50 Frank, *Kırımizâde Mecmuası* için 7, *Âsâr-ı Osmaniye* adlı bir kitap için 2.50 Frank, *Münşeât-ı Âsım* için 5 Frank talep etmekteydi⁶⁷. Szilagyı gibi bazı İstanbul kitapçılarının ve sahafların Avrupalı müsteşrikler ve koleksiyonculara da aynı usul üzere kitap pazarladığını düşünmemiz için yeterince neden var. Nitekim Szilagyı'nın Smirnov'a gönderdiği mektuplar ve kitap listeleri, el yazması ticaretinin yüzyılın sonuna doğru profesyonelce yapıldığını düşündürüyor.

Smirnov gibi oryantalistlerin yalnızca sahaf piyasasını takip edip, yazma ve basma eserleri toplamadıkları, aynı zamanda süreli yayınları da eksiksiz bir şekilde toplamaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır⁶⁸. Smirnov'un yakın çevresine ve meslektaşlarına yazdığı mektuplar, onun şarkî el yazması ve kitap koleksiyonculuğuna merakı olduğuna işaret etmektedir. Smirnov, Kamu Kütüphanesi'nin müdürü olan arkeograf, bibliyograf ve paleograf olan âlim Afanasiy Fyodoroviç Bıçkov (1818-1899)'a yazdığı mektuplarda, İstanbul ve Akmescit'teki araştırmaları sırasında bulduğu el yazmaları ve kitapları temin ettiğini belirtmektedir⁶⁹. Şarkiyatçıların topladıkları bu tür el yazmaları, kendilerinden sonra Rusya'nın şarkiyat kütüphanelerine bağışlanacak yahut bu kurumlar tarafından satın alınacaktı.

Rus şarkiyatçıların İstanbul'daki kitap piyasasını yakından takip ettiklerine dair bir diğer örnek, Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy'nin (1876-1956) İstanbul'a ve Anadolu'ya gerçekleştirdiği ilmî araştırma seyahatlerine ve Şarkiyatçılık özgeçmişine ilişkin notlarında görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında İstanbul'a gelen Rus şarkiyatçılar, İstanbul'daki yayınevlerini dahi yakından bilmekteydiler. Örneğin Moskova'daki Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü talebelerinin ve hocalarının Arakel, Mihran ve Ebuziyya matbaalarının neşriyatını düzenli olarak takip ettikleri dikkate değer (Gordlevskiy, 1962/III, s. 166). Moskova'daki şarkî el yazması koleksiyonlarından en önemlisi, Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü

⁶⁶ *Aynı belge*, list 5.

⁶⁷ Listede hat ve hukuk kitapları gibi başka kitaplar da vardı; *Aynı dosya*, list 6.

⁶⁸ Smirnov'un Ahmet Midhat Efendi'ye hitaben Türkçe kaleme aldığı tamamlanmamış mektup, buna işaret etmektedir. Smirnov, Tercüman-ı Hakikat'in nüshalarının eksiksiz ulaşması için abonelik ve posta ücreti hakkında bilgi talep etmektedir. *Arhiv Vostokovedov Institut Vostochnh Rukopisey RAN* fond 50, opis 2, delo 77.

⁶⁹ *Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka, Otdel rukopisi*, Fond 120 (Bıçkov), opis 1, delo 1245. Smirnov'dan Bıçkov'a gönderilen ve el yazması alımı ile ilgili bazı mektuplar.

bünyesindeydi. Bu koleksiyon da tıpkı diğerleri gibi, şahıslardan satın alımlar yahut bağışlar yoluyla oluşmuştu⁷⁰. XX. yüzyılın şafağında Rus oryantalistlerinin el yazması toplama geleneğini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç Yerine

XIX. yüzyılın ilk yarısında Rus kültür hayatının gerçeklerinden biri, otokrazi eliyle yaratılan bir oryantalist rönesanstır. Ruslar, XVIII. yüzyılda Avrupa'daki oryantalist koleksiyonları bir yandan St. Petersburg'un hafıza mekânlarına naklederken, diğer yandan savaş ganimetleri, diplomatik ve ilmî misyonlara verilen talimatlar yoluyla toplayıp biriktirdikleri şarkî eserlerden dönemin en zengin şarkiyat kütüphanelerini oluşturmakta kararlıydılar. Bu makalede verilen örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Rusya'nın Asya'ya yayılması, diplomatlar, valiler, askerler ve bilim adamları vasıtasıyla maddî kültür miraslarının şark ülkelerinden St.Petersburg'a adeta akmasını da beraberinde getirdi. XIX. yüzyılın başından itibaren otokrazi, Büyük Petro'nun St.Petersburg'u Avrupa'nın başlıca oryantalizm merkezi hâline getirme projesini devralıp kararlı bir şekilde yeniden uygulamaya koydu.

Rus oryantalistler, şarkiyat çalışmalarını yürütebilmek için kendi kütüphaneleri ve arşivlerinde fazlasıyla kaynak ve materyale sahip oldular. Kütüphanelerine akan el yazmalarının tasnif ve kataloglamasını yüzyıl boyunca sürdürdüler. Sovyet döneminde Türkçe, Arapça, Farsça başta olmak üzere şarkî el yazmaları üzerine çıkarılan envanterlerin hacmi dahi birçok oryantalist için dikkate değer niteliktedir. Bugün birçok şarkî el yazmasının nadide nüshalarını Rusya'da Şarkî El Yazmaları Enstitüsü, Saltıkov-Şedrin Kütüphanesi, St.Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesi ve hatta çeşitli Rus arşivlerinde görmek mümkün. Mesela Şarkî El Yazmaları Enstitüsü'nde mahfuz Türkçe el yazmaları için güncel kataloglardan birisi olan *Dmitriyeva Kataloğu*'nda 1674 adet farklı Türkçe el yazması için envantere 2432 adet katalog numarası kaydı vardır. Diğer yandan herhangi bir federal arşivin katalogunda dahi –az da olsa– “Arap harflerinde şarkî dilde bazı el yazması parçaları ve dokümanlar” başlığı altında çeşitli katalog fişlerine rastlamak mümkündür. XX. yüzyılın ilerleyen yıllarında Sovyet oryantalistlerin yaptıkları çalışmaların önemli bir bölümü, tıpkı Çarlığın son yıllarında olduğu gibi, bu kütüphanelerdeki zengin koleksiyonlardan beslenecektir. İstanbul'a, Kahire'ye yahut Tahran'a gitmeye gerek kalmaksızın, St.Petersburg, Moskova veya Kazan'ın şarkiyat

⁷⁰ Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü'ndeki Türkçe el yazmaları hakkında bk. Zaytsev (2008, ss. 64-67). Örneğin 1886'da Zebbe adında bir yabancından tanesi 6 ruble olmak üzere enstitüye 6 adet Farsça el yazması alındı. Lazarev Enstitüsü, Rusya'daki diğer bilim kurumlarından da bazı şarkî el yazmalarının kendi kütüphanelerine getirilmesi için çeşitli zamanlarda başvuruda bulunmuştur.

kurumlarının kütüphanelerindeki eserlerle yetinmek zorunda kalacaklardır. Bugün Rusya'daki şarkiyat müesseselerindeki şarkî el yazmalarının miktarını, XIX. yüzyılın ilk yarısından beri yapılan onlarca envanter çalışmasından dahi tam ve kesin olarak çıkarmak ayrı mesai gerektirir. Bu el yazmalarının çoğu Sovyet döneminde Şarkî El Yazmaları Enstitüsü'nde toplanmış olsa da, farklı kütüphane ve arşivlere dağılmış olan el yazması eserler olduğu bilinmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv (RGIA) (St-Petersburg).
Fond 733 (Ministerstvo Narodnogo Prosveşenya, Halk Maarif Nezâreti).

opis 12, delo 324.

opis 12, delo 281.

opis 15, delo 111.

opis 42, delo 306.

opis 87, delo 1.

opis 91, delo 146.

opis 142, delo 98.

Arhiv Vostokovedov İstitut Vostoçnih Rukopisey RAN (A.V.İ.V.R.RAN) Rusya İlimler Akademisi Şark Yazmaları Enstitüsü Şarkiyatçılar Arşivi. (St.Petersburg).

Fond 50 (Smirnov).

opis 2, delo 51.

opis 2, delo 77.

Fond 152 (Aziatskiy Muzeı).

opis 1, delo 1.

opis 1, delo 5.

Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka, Otdel rukopisi (Rusya Milli Kütüphanesi, Yazmalar Kısmı) (St.Petersburg).

Fond 120 (Bıçkov), opis 1, delo 1245.

Berje, Ad. (Ed.). *Akti sobranie Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu (AKAK), Tom VII.* Tiflis 1878.

Literatür

Amini, I. (2013). *Napoléon et la Perse, Les Relations Franco-Persanes sous le Premier Empire.* Paris: Le Félin.

d'Arcier, A. F. (1997). *Les Oubliés de la Liberté, Négociants, Consuls et Missionnaires Français au Levant pendant la Révolution (1784-1798).* Brüksel: P.I.E. Peter Lang.

Baddeley, J. F. (1999). *The Russian Conquest of the Caucasus.* Routledge Curzon: London and New York.

- Baziyanst, A., Kuznetsova, N. and Kulagina, L. (1969). *Aziatskiy Muzei-İnstitut Vostokovedeniya AN SSSR 1818-1968*. Moskova: Nauka.
- Baziyants, A. P. et all. (1990). *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do serediniy XIX veka*. Moskova: Nauka.
- Belin, F. A. (1854). Notice Nécrologique et Littéraire sur M. Jean-Joseph Marcel, Officier de la Légion d'Honneur, Membre de l'Institut d'Egypte, Ancien Directeur de l'Imprimerie Impériale, etc. *Journal Asiatique*, 7 (ayrībasım).
- Beydilli, K. (2014). Joseph von Hammer Purgstall (1774-1856) ve *Fundgruben Des Oriens* (Şark'ın Hazineleri) Dergisi. *İsmail E. Erünsal'a Armağan 1, Tarih*, (H. Aynur ve B. Aydın, Ed.) içinde (ss.129-276). Ülke Armağan: İstanbul.
- Borşevskiy, Yu. E. (1970). İstoriya priobreteniya Ardebilskogo sobraniya rukopisey Rossiyey. *VI Vsesoyuznaya Nauçnaya Konferentsiya po Aktualnim Problemam İranskoy Filologii (Tezisi dokladov)* in (pp. 158-159), Tiflis: İzdatelstvo Tbilisskogo Universiteta.
- Borşevskiy, Yu. E. (1984). İstoriya priobreteniya Ardebilskogo sobraniya rukopisey Rossiyey. *Formirovanie gumanistiçeskih traditsiy oteçestvennogo vostokovedeniya (do 1917 goda)* in (pp. 204-217), Moskova: Nauka.
- Bret, P. (1998). *L'Egypte au Temps de l'Expédition de Bonaparte 1798-1801*. Paris: Hachette.
- Burger, P. F. (1996). Jean-Louis Asselin, Agent Consulaire et Collectionneur de Manuscrits Orientaux. *Dix-Huitème Siècle*, 28, 125-133.
- Catalogue d'une Collection de Cinq Cents Manuscrits Orientaux*.(1817). Paris: Imprimerie de le Normant.
- Dantsig, B. M. (1965). *Russkie puteşestvenniki na Blijnem Vostoke*. İzdatelstvo Misl: Moskova.
- Dantsig, B. M. (1968). *İzuçenie Blijnego Vostoka v Rossii (XIX – naçalo XX. v.)*. Moskova: Nauka.
- Dehérain, H. (1914). Correspondance de Silvestre de Sacy et du Conseil de J.B.Louis-Jacques Rousseau. *Journal des Savants*, Août, 367-371.
- Dehérain, H. (1930). *Orientalistes et Antiquaires: La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate 1742-1824, Tome II*. Paris.
- Dehérain, H. (1935-1936). Le Consul Orientaliste Joseph Rousseau (1780-1831). *Journal des Savants*, (Novembre-Décembre 1935), 268-274; (Janvier-Fevrier 1936), 26-35; (Mars-Avril 1936), 72-82.
- Dittel, W. F. (1847). *Obzor trehgodiçnogo puteşestviya po Vostoku magistra Villiama Dittelya*. St.Petersburg.
- Gezer, Ö. (2014). Kayserin Emrinde Tercümanlar, Diplomatlar ve Şarkiyatçılar: Viyana Şark Dilleri Akademisi. *Toplumsal Tarih*, 247(Temmuz), 64-72.
- Gharavi, M. (1994). Un médecin des Lumières, Simon de Vierville et son Voyage en Perse. *Européens en Orient au XVIIIe siècle* in (pp. 35-155), Paris: Editions L'Harmattan.

- Gordlevskiy, V. A. (1962). *İzbrannie Soçineniya, Tom III (İstoriya i Kultura)*. Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Guest, R. S. (2010). *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis*. Routledge: New York.
- Gürkan, N. (2006). Tarihteki Macar Misafirlerimiz. 2023, 59(Mart), 52-57.
- Irwin, R. (2008). *Oryantalistler ve Düşmanları* (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jasanoff, M. (2006). *Edge of Empire, Conquest and Collecting in the East 1750-1850*. New York-London: Harper Perennial.
- Karanfil, T. (2005). *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Edirne ve Çevresi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kazembek, A. K. (1841). *Plan uçenogo puteşestviya po vostoku magistrov Kazanskogo üniversiteta Dittelya i Berezina*. Universitetskaya Tipografiya: Kazan.
- Kulikova, A. M. (1994). *Vostokovedenie v Rossiyskih zakonodatelnih aktah (konets XVII v.- 1917g.)*. St.Petersburg: Tsentr Peterburgskoe Vostokovedenie.
- Laurens, H. (1987). *Les Origines Intellectuelles de L'Expédition d' Égypte, L'Orientalisme Islamisant en France (1698-1798)*. İstanbul: Edition Isis.
- Mézin, A. (1997). *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*. Brüksel: P.I.E.Peter Lang.
- Oçerk İstorii Ministerstva İnostrannih Del 1802-1902*. St.Petersburg 1902.
- Peremeci, O. N. (1939). *Edirne Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Petrosyan, Y. A. (1994). *de Bagdad à Ispahan, Manuscrits Islamiques de la Filiale de Saint-Petersbourg de l'Institut d'Etudes Orientales, Académie des Sciences de Russie*. Paris: Fondation ARCH.
- Ridley, R. T. (1998). *Napoleon's Proconsul in Egypte, The Life and Times of Bernardino Drovetti*. London: The Rubicon Press.
- Rousseau, J. B. L. J. (1321). *Bağdat'tan Haleb'e Arabistan Seyahati* (Mehmed Suad, Çev.). Kahire: Türk Matbaası.
- Rudenko, M.B. (1961). *Opisanie Kurdskih Rukopisey Leningradskih Sobranii*. Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Smirnow, W. D. (1897). *Collections Scientifiques de l'Institut des Langues Orientales du Ministère des Affaires Etrangères, Manuscrits Turcs de l'Institut des Langues Orientales*. St-Petersburg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences (tpkibasım Amsterdam 1971).
- Smirnov, N. A. (2005). *Sovyet Rusya'da İslam Tarihi İncelemeleri* (A. Berberoğlu, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sobieroj, F. (2008). Islamic Manuscript Collection of German Scholars in the Libraries of St-Petersburg. *İstoriya v rukopisyah – Rukopisi v istorii: Vostoçniye Rukopisi, Materialy Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii* in (pp. 66-70), St-Petersburg: Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka.
- Tihonov, D. İ. (1953). İz istorii Aziatskogo Muzeya. *Oçerki po istorii russkogo vostokovedeniya* in (pp. 449-468). Moskova: İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR.

- Van Der Oye, D. S. (2008). Mirza Kazem-Bek and the Kazan School of Orientology. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 28(3), 443-458.
- Vasilyeva, O. V. (2005). Vostoçniye rukopisiye fondıy Rossiskoy natsionalnoy biblioteki. *Pismenniye pamyatniki Vostoka*, 1-2, 217-238.
- Vasilyeva, O. V. (2008). Vostoçniye fondıy otdela rukopisey Rossiskoy natsionalnoy biblioteki za 200 let. *İstoriya v rukopisyah – Rukopisi v istorii: Vostoçniye Rukopisi, Materialy Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii* in (pp. 5-17), St-Peterburg: Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka.
- Vasilyeva, O. V. (2008a). Frantsuzkiy orientalist J.J. Marsel i ego kolleksiya drevneyşih Koranov, *İstoriya v rukopisyah – Rukopisi v istorii: Vostoçniye Rukopisi, Materialy Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii* in (pp. 77-88), St-Peterburg: Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka.
- Volkoff, O. V. (1970). *À la Recherche de Manuscrits en Égypte*. Kahire: Publication de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire.
- Volovnikov, V. G. (2004). *Vklad izuçenie vostoka diplomatiçeskogo vedomstva Rossiyskoy imperii v XVIII-naçale XX veka*. Basılmamış Doktora Tezi, İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskova.
- Yurdakul, N. (2014). *Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları (1798-1856)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Whittaker, C. H. (1978). The Impact of the Oriental Renaissance in Russia: The Case of Sergej Uvarov. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 26(4), 503-424.
- Williams, D. (2009). Lord Elgin's Firman. *Journal of the History of Collections*, 21(1), 49-76.
- Zaytsev, İ. (2008). K istorii rukopisnoy kolleksii Lazarevskogo İnstituta Vostoçnih Yazıkov v Moskve. *Blijniy Vostok i Kavkaz, Mejdunarodnaya Nauçnaya Konferentsiya, posvyaşennaya 50-letiyu osnovaniya İnstituta Vostokovedeniya NAN RA* in (pp. 64-68), Erivan.

